

Radnički pokret u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini 1921. godine

Uroš Nedimović

UVOD

Poslije proglašenja ujedinjenja jugoslovenskih zemalja u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. bosanskohercegovačka Socijaldemokratska stranka je dala inicijativu za obrazovanje jedinstvene revolucionarne radničke partije Jugoslavije. Ova inicijativa, kao i uspon klasnog radničkog pokreta u zemlji pod uticajem unutrašnjih i vanjskih revolucionarnih kretanja (oktobarska i mađarska revolucija), dobija svoju potvrdu na VI zaključnom kongresu Socijaldemokratske stranke i VIII kongresu Glavnog radničkog saveza Bosne i Hercegovine 17. aprila 1919, a realizuje se 20-23. aprila 1919. g. u Beogradu na Kongresu ujedinjenja socijaldemokratskih partija Srbije, Bosne i Hercegovine, Dalmacije, dijela članova Socijaldemokratske stranke Hrvatske i grupe socijalista iz Vojvodine, Crne Gore i Makedonije, obrazovanjem Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista). 23. aprila 1919. g. održan je u Beogradu Kongres sindikalnog ujedinjenja, na kome je osnovano Centralno radničko sindikalno vijeće kao rukovodstvo Ujedinjenog klasnog sindikalnog pokreta Jugoslavije.

Organizacije Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) u Bosni i Hercegovini djelovale su poslije Kongresa u vrlo složenim društveno-političkim uslovima, jer se ovdje narod politički grupisao po konfesijama, oko partija koje su imale vjersku i nacionalnu bazu. Te političke grupacije od početka stvaranja države djelovale su kao nesamostalan faktor i išle za vodećim političkim, uglavnom neprogresivnim formacijama u zemlji.

U Bosni i Hercegovini, zemlji sa 84,36% seoskog stanovništva, gdje poslijeratne uredbe i zakoni nisu mogle dosljedno da riješe najkrupnije društveno-političko pitanje ovih krajeva — agrarno — građanske partije, poslije jenjavanja revolucionarnog poleta, nastojale su da učvrste svoj uticaj na selu, a Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) djelomično je ostvarivala uticaj samo

na onaj dio seljaštva koji je povremeno bio zaposlen u industriji.

Dio buržoazije se bavio zelenaštvom, a drugi špekulacijama i time vrši akumulaciju kapitala; buržoazija je ulagala neznatna sredstva u proizvodnju, te su se zbog toga sporo uklanjale poslijeratne privredne teškoće. To je najviše pogađalo radnike i seosku sirotinju: cijene životnih namirnica bile su u stalnom porastu, a nezaposlenost se povećavala. Borba sindikalnih organizacija za poboljšanje životnih uslova radnika predstavljala je garanciju da će se povećati broj sindikalno organizovanih radnika, jer je ugroženi proletarijat iskorišćavao svaki momenat da se bori, a to je jačalo revolucionarnu Partiju i sindikate: u aprilu 1919. u Bosni i Hercegovini je bilo 25.000, a početkom 1920. oko 30.000 članova sindikata. SRPJ(k) u Bosni i Hercegovini je brojala aprila 1919. god. 6.078, a 1920. g. 7.000 članova¹). Radnički pokret Bosne i Hercegovine u ovome periodu je podijeljen na krilo marksističkog i krilo reformističkog smjera (ovaj drugi zastupala je Socijaldemokratska organizacija oko lista »Zvono«). Ona saraduje sa buržoazijom i predstavlja začetak budućeg reformističkog pokreta u ovim krajevima i pokazuje tendenciju razilaženja u stavovima sa KPJ u vezi s pitanjima izvođenja socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Poslije Kongresa ujedinjeni bosanskohercegovački radnički pokret se spremao da proslavi 1. maj 1919. Ministarski savjet je zabranio proslavu, što je dovelo do generalnog štrajka radnika Sarajeva, Mostara, Zenice i Travnička 30. aprila 1919. Uprkos vladine zabrane, Prvi maj je proslavljen 1919. u Bosni i Hercegovini, a za vrijeme štrajka i proslave izvršena su hapšenja radnika, partijskih rukovodilaca i članova (zatvoreno je oko 3.000 komunista, radnika i Izvršni odbor Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) za Bosnu i Hercegovinu); zabranjeno je djelovanje radničkog pokretu i prestao je izlaziti »Glas slobode«.

Na zahtjev sindikalnih organizacija Jugoslavije zabrana je ukinuta polovinom juna 1919. i omogućeno je ponovno djelovanje radničkog pokretu Bosne i Hercegovine. Obnovljeni klasni radnički pokret Bosne i Hercegovine, zajedno sa jugoslovenskim pokretom, pridružio se protestu evropske radničke klase 20. i 21. jula 1919. zbog namjera Antante da silom uguši osnovane sovjetske republike u Rusiji i Mađarskoj i time dao svoj prilog proleterskoj internacionalističkoj solidarnosti.

Do Drugog kongresa Partije u Bosni i Hercegovini se razvijaju tarifno-štrajkačke i protestne akcije pod rukovodstvom Partije i Jedinstvenih sindikata; najznačajnije akcije protestnog karaktera bile su skupštine proletarijata od 17. avgusta 1919. (za zahtjevom: da se raspusti Državno vijeće, da se sazove Ustavotvorna skupština i da se provede demobilizacija vojske), te skupštine protiv skupoće; niz tarifno-štrajkačkih akcija. Štrajkački pokreti i protestne skupštine radnika prinudile su režim da donese Uredbu o osmosatnom radnom danu (oktobar 1919) i da prizna pravo štrajka, a radnici u mnogim

¹) »Glas slobode«, br. 82, 89, Sarajevo 1919, br. 24, 121/1920; »Borba«, marksistički časopis, knj. I, br. 1, Beograd 1923, M. S. Pijade; »Jedno važno partijsko pitanje«, 7.

preduzećima izvojevali su kolektivne ugovore. Zahvaljujući ovakvom naglom razvitku radničkog pokreta, 1. maj 1920. je mogao biti proslavljen u Bosni i Hercegovini sa oko 15.000 učesnika.

Poslije osnivačke konferencije Saveza komunističke omladine Jugoslavije u Zagrebu 10. oktobra 1919, obrazuju se u Bosni i Hercegovini mjesna udruženja Saveza, i do kraja 1920. godine djelovalo je 5 udruženja i 2 povjereništa. Napredni omladinski pokret najčvršći korijen hvata među srednjoškolskom omladinom, koja u znak solidarnosti, štrajkovima izražava negodovanje protiv nasilja policije nad beogradskom i zagrebačkom omladinom (štrajk đaka Sarajeva i Mostara aprila 1920). Skojevci, zajedno sa članovima Partije, učestvuju u tarifno-štrajkačkim akcijama i time znatno doprinose razvitku klasnog radničkog pokreta. Prvi kongres Skoja, održan u Beogradu 10-14. juna 1920, dao je vidnog podstreka razvitku ove organizacije u Bosni i Hercegovini.

Pored djelatnosti omladine, zapažen je rad organizacije žena — komunista i dječje grupe »Budućnost«, jer su pomagali akcije koje je organizovala Partija.

Drugi kongres Partije održan u Vukovaru 20-24. juna 1920, značio je završetak procesa organizacionog ujedinjenja revolucionarnih snaga u Jugoslaviji, ali i otvorenu manifestaciju oportunističke centrumaške struje u njoj, koja je idejno stajala na pozicijama reformizma. Na Kongresu je ova struja ostala u manjini, ali poslije Kongresa ona otvoreno istupa protiv revolucionarne linije Komunističke partije, i u narednim mjesecima one se potpuno razilaze²⁾. Nedostatak vlastite revolucionarne tradicije, veliko socijaldemokratsko nasljeđe i opšta ekonomsko-politička i kulturna zaostalost, doveli su do toga da se znatan dio rukovodećeg kadra radničkih organizacija Bosne i Hercegovine, koji je po socijalnom sastavu bio pretežno činovnički, stavi na stranu centrumaša, tj. postane zajedno sa reformistima iz Srbije nosilac centrumaške struje u Komunističkoj partiji. Zbog toga rukovodeću ulogu u partijskoj organizaciji Bosne i Hercegovine i revolucionarnih snaga uopšte preuzima grupa partijskih aktivista sa Đurcom Đakovićem na čelu.

Poslije Drugog kongresa pod rukovodstvom Komunističke partije radnički pokret je zabilježio niz uspjeha političkog i ekonomskog značaja: poboljšan je ekonomski položaj radnika, održan je niz protestnih skupština, tarifno-štrajkačkih akcija zbog nepoštovanja

²⁾ Diferenciranje radničkog pokreta u vrijeme njegove plime 1919. i 1920. na lijevo krilo marksističko-lenjinističke orijentacije, i centrumaško krilo, koje je stajalo na pozicijama II internacionale, po socijalnom sastavu iz reda činovnika, dovelo je do otvorenog raskida pojavom Manifesta opozicije oktobra 1920, u kome su napadnute odluke Vukovarskog kongresa i rukovodstvo Komunističke partije zbog usvajanja marksističko-lenjinističkih stavova u pitanju revolucije. (O centrumašima vidi: »Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije«, Beograd 1963. ćirilica, 72-74; Vitimir Korać: »Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji«, knj. I, Zagreb 1929. 280;

»Naša sporna pitanja« — Manifest opozicije Komunističke partije Jugoslavije, Beograd 1920).

osmosatnog radnog dana (održane su skupštine posvećene uspjehu Komunističke partije na opštinskim izborima u Srbiji i skupštine protiv projekta Uredbe o redu i radu, na kojima je učestvovalo oko 10.000 lica, zatim agitacione partijske skupštine pred izbore za Konstituanta itd.).

STRAJK RUDARA BOSNE I HERCEGOVINE — HUSINSKA BUNA — DONOŠENJE OBZNANE

Tokom 1919. i 1920. godine režim u Kraljevini SHS ostvario je izvjesnu unutrašnju stabilnost i učvrstio se. To, kao i otvoreno istupanje centrumaša protiv Komunističke partije, što je slabilo jedinstvo radničkog pokreta, bili su dovoljna garancija vladi Kraljevine SHS da će uspjeti u progonima klasnog radničkog pokreta. Zbog toga je buržoaski režim započeo oštar obračun sa radničkim štrajkovima krajem 1920. godine. Tada je bio izbio veliki štrajk rudara Slovenije i Bosne i Hercegovine, koji je ugušen početkom januara 1921. U okviru ovoga štrajka izbila je lokalna pobuna rudara Tuzle krajem decembra 1920. u selu Husini — (husinska buna), gdje su se rudari sklonili i započeli borbu protiv žandarmerije. Štrajk rudara i husinska buna ugušeni su sa najvećom surovošću: radnike i njihove porodice Uprava rudnika je izbacila iz stanova po najhladnijem vremenu, protjerano je više od 100 Slovenaca — rudara, a zatvoreno je preko 400 rudara i seljaka³⁾.

Narastanje revolucionarnih snaga u Kraljevini SHS, pod rukovodstvom Komunističke partije, predstavljalo je opasnost za režim velikosrpske buržoazije. To je izazvalo pojavu vladine Obznane 29/30. decembra 1920.⁴⁾, kojom je zabranjen rad svim političkim, ekonomskim i kulturnim organizacijama radničkog pokreta pod rukovodstvom KPJ. Obustavljeno je izlaženje njihovih listova, a svi radnički domovi su zatvoreni. Ovim aktom vlada je u javnosti optužila komuniste: da su spremali državni udar za 30. decembar 1920, da su htjeli ubijati ministre, pljačkati banke itd.⁵⁾.

³⁾ Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine, (od 22. decembra 1920. do početka januara 1921), kao nastavak štrajka rudara Slovenije, zbog toga što radnici nisu dobili traženu povišicu nadnica, izbio je kao posljedica neuspjelih pregovora vođenih 15. novembra 1920. između Rudarskog odsjeka Zemaljske vlade u Sarajevu i Saveza rudarskih radnika Jugoslavije (Republički arhiv Sarajevo — u daljem tekstu RAS, Zemaljska vlada Prez. br. 124, 125. i 265/1921; Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 5, Beograd 1921, 8-9, u daljem tekstu Sten. beleške; Jovan Vujatović: »Husinska buna«, Sarajevo 1955; Đukić Branko i Slobodan Đinović: »Husinska buna«, Beograd 1958).

⁴⁾ Nevenka Bajić, u »Pregledu učešća žena u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine do Obznane 1921. godine«, Glasnik Arhiva i Društva arhivista BiH Sarajevo 1962, pogrešno je napisala u naslovu članka da je Obznana donesena 1921. godine.

⁵⁾ »Politika«, br. 4565, 4562/1921, »Hapšenja u Beogradu«, »Radničko pitanje« 2.

U Bosni i Hercegovini Obznana se strogo sprovodila. Zemaljska vlada je 30. decembra 1920. naredila svim potčinjenim vlastima »... da se komunističke organizacije odmah rasture i da se njihovo funkcionisanje zabrani; da se njihov imetak i arhiva oduzme; izlaženje, rasturanje i prodaja sviju njihovih listova, brošura i ostalih publikacija da se zabrani i spriječi; da se pozovu štampari, knjižari i trgovci da odmah predadu vlastima sve publikacije koje imaju«⁶). Obznana se najdosljednije sprovodila u sarajevskom i mostarskom okrugu⁷).

Pojavu Obznane Komunistička partija nije dočekala spremna (usljed velikih sopstvenih slabosti: nepovezanost radničke klase sa seljačkim stanovništvom, njena nedovoljna izgrađenost i pretjerana vjera partijskog rukovodstva u buržoasku zakonitost) i nije pružila organizovani otpor, (bilo je nekoliko izolovanih akcija u Zagrebu i Vukovaru⁸), niti je sačuvala svoje organizacije i povukla ih u ilegalnost. Ona je bila razbijena, mada je krajem 1920. imala 350 organizacija po gradovima i selima, u kojima je bilo učlanjeno oko 30.000 verifikovanih članova⁹). Prije zabrane Komunistička partija nije imala organizovan ilegalni aparat, i zbog toga su sve organizacije pod rukovodstvom KPJ prvih dana Obznane razbijene, a policijska vlast i građanska čaršija svom žestinom su počeli uništavati arhive partijskih i radničkih organizacija u mnogim mjestima Bosne i Hercegovine. U Tuzli je spaljena crvena zastava, a u Sarajevu uz pomoć policije arhiva partijske organizacije. »Nastalo je divlje proganjanje radnika. U svim mestima svaki radnik koji je ma šta u radničkom pokretu predstavljao ili govorio o komunizmu i radničkoj organizaciji, proteran je, zlostavljan i zatvaran. To je činjeno jednim delom inicijativom vlasti, a većim delom denuncijacijom režimske čaršije«¹⁰).

Najvažniji i prvi cilj je bio zatvaranje radničkih domova: 31. decembra 1920. zatvoreni su radnički domovi u Trebinju (gdje je

⁶) RAS ZV Prez. br. 13596/1920.

⁷) Načelstvo okruga sarajevskog izdalo je 31. decembra 1920. cirkular sreskim uredima i ispostavama u kome je naredeno: »... da se nad radom i kretanjem komunističkih vođa i njihovih agitatora organizuje odmah najstrožija kontrola, a kretanje... van mjesta u kome žive, ne može se nikako dozvoliti, sem u slučaju stvarne potrebe, koja ne stoji ni u kakvoj vezi sa njihovom političkom akcijom...« (RAS ZV Prez. br. 166, 618/21).

⁸) U Vukovaru su radnici pružili otpor policiji braneći Radnički dom, a u Zagrebu su izvedene demonstracije (»Pregled«, 77).

⁹) Na III i IV kongresu Kominterne je izneseno da je Komunistička partija krajem 1920. imala 80 i 85.000 članova (Arhiv Instituta za istoriju radničkog pokreta, Beograd, Kominternu, kutija II, reg. br. 69, »Izvještaj o stanju Partije«, 1); »Slobodna reč« (br. 13, Beograd 1922, »Jedna godina radničkog sindikalnog pokreta«, 9) takođe donosi da je Komunistička partija imala krajem 1920. oko 80.000 članova.

¹⁰) »Slobodna reč«, br. 4, Beograd 1921, M. »Položaj radnika u Bosni«, 9-10; RAS ZV Prez. br. 922/21, Sreski načelnik Trebinje — Zemaljskoj vladi.

arhiva pretražena), u Bihaću¹¹⁾ i Doboju (s konfiskacijom partijske arhive), a sljedećeg dana su pohapšeni najistaknutiji komunisti¹²⁾. Zabranjeno je djelovanje i partijskoj organizaciji Vareša i Bosanske Krupe¹³⁾ 1. januara 1921. zatvoreni su radnički domovi u Konjcu (arhiva je zaplijenjena) u Sjetlini i Sokocu s konfiskacijom štampanih spisa; u Bosanskom Novom arhiva je zapaljena; u Mostaru je početkom 1921. zapečaćen Radnički dom i sve prostorije u kojima su djelovale radničke organizacije; zaplijenjena je arhiva, zastave i imovina; uhapšeni su i protjerani mnogi članovi KPJ, a naročito oni koji su se istakli u revolucionarnom radu¹⁴⁾. Hapšenje komunista zbog posjedovanja komunističke literature (u Cazinu), pretraživanje njihovih stanova u (Kulen-Vakufu i Drvaru), provođenje policijskih uviđaja protiv 29 komunista u Doboju januara 1921, koji su osuđeni na izgon, predstavljalo je brzu akciju policijskih vlasti protiv komunista: već do 20. januara 1921. one su završile istragu nad njima¹⁵⁾.

Istim progonima kao i KPJ bio je izložen Savez komunističke omladine Jugoslavije¹⁶⁾ i sve ostale ekonomske, političke i kulturne organizacije koje su bile pod rukovodstvom Komunističke partije.

Obznanom su bile zabranjene sve sindikalne organizacije u Bosni i Hercegovini, a prije njene pojave na ovom teritoriju je djelovalo 16 strukovnih sindikalnih organizacija ujedinjenih u Centralno radničko sindikalno vijeće Jugoslavije, u čijim redovima je

¹¹⁾ Partijska organizacija Bihaća brojala je 30. decembra 1920. godine 60 komunista; poslije Obznane odmah se raspala, a sekretar organizacije Pero Hrvaćanin istupio je iz Partije i odrekao se članstva u njoj. Slično su učinili i drugi komunisti, i ova organizacija do početka 30-ih godina se nije obnovila (RAS ZV Prez. br. 364 i 922/21, Sreski načelnik Trebinje — Zemaljskoj vladi).

¹²⁾ Partijska organizacija sreza Doboja brojala je 30. decembra 1920. 600-700 članova, a njeni povjerenici djelovali su u Maglaju, Gračanici i na nekim željezničkim stanicama (RAS ZV Prez. br. 719, 922/21, Sreska ispostava Doboju — Zemaljskoj vladi).

¹³⁾ Partijska organizacija Bosanske Krupe brojala je na dan prestanka djelovanja 45 članova. Tog dana pretreseni su stanovi partijskih rukovodilaca Branka Čulibrka, Hasana Terzića i zaplijenjena je partijska arhiva (RAS ZV Prez. br. 922/21, Sreski ured Bosanska Krupa, Sreska ispostava Vareš — Zemaljskoj vladi).

¹⁴⁾ RAS ZV Prez. br. 618, 922/21, Sreski ured Konjic, ispostava Rogatica i sreski načelnik Bosanski Novi — Zemaljskoj vladi; Savo Medan: »Mostar uvijek aktivno uporište«, 40 godina, Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog pokreta 1917-1929, Beograd 1960, 190 (u daljem tekstu »40 godina«).

¹⁵⁾ RAS ZV Prez. br. 13, 14 i 922/21, Sreska ispostava Drvar — Zemaljskoj vladi; RAS Veliki župan sarajevske oblasti (u daljem tekstu VŽSO), Pov. br. 2484/1921, Sreski ured Tešanj 21. januara 1921. — Zemaljskoj vladi, 2; Jugoslovenski list br. 15, Sarajevo 1921, »Istraga protiv komunista«, 2.

¹⁶⁾ »Jugend Internationale«, Nr. 8, Berlin 1921, Willy Münzenberg, »Die internationalen Polizeiaktionen gegen die kommunistische Jugendbewegung«, Seite 206. O zabrani djelovanja Skoja govore i ovi dokumenti: AI Beograd, Komunistička internacionala mladih (u daljem tekstu KIM), reg. br. 3, 1-2 str. prepisa »Izveštaj Rajka sa III kongresa KIM-a«; Internationale Jugendkorrespondenz, Nr. 10 i 19, Berlin 1921, S. 4 i 6.

bilo učlanjeno 27.000 članova. U Kraljevini SHS prestalo je da djeluje oko 2.500 sindikalnih organizacija; prestali su izlaziti svi sindikalni listovi, a više hiljada radnika je kažnjeno i protjerano. U Bosni i Hercegovini nastala su zlostavljanja i protjerivanja radničkih funkcionera i radnika, tako da je cifra poslije Obznane dostigla preko 1.200 protjeranih radnika¹⁷⁾. Među protjeranima nalazili su se partijski i sindikalni funkcioneri: Ivan Krndelj i Bogoljub Čurić¹⁸⁾. Partijska organizacija Zenice bila je obezglavljena hapšenjem Ive Dragića i drugih funkcionera¹⁹⁾. Zlostavljanja radnika u fabrici šećera u Usori kod Doboja završena su januara 1921. policijskom istragom protiv 29 radnika, od kojih je 14 protjerano zato što su bili osumnjčeni kao komunisti; a u maju 1921. godine u fabrici sode u Lukavcu nekoliko stotina radnika je otpušteno²⁰⁾.

Cenzurisanje pošiljki na adresu komunista posebnim naredjenjem je regulisano, a poštanska i telegrafska direkcija u Sarajevu naredila je 9. januara 1921. »da se odmah obustavi primanje i otpremanje svih vrsta privatnih telegrama, čija je sadržina bila uperena protiv države i javnog reda i čija je tendencija širenje komunističke propagande«, da bi se spriječilo sprovođenje telegrama koje su komunistički poslanici slali komunistima do bi započeli borbu protiv Obznane²¹⁾. U istom smislu, 24. januara 1921. Ministarstvo pošta, telegrafa i telefona naredilo je da »sva prispjela pisma . . . adresirana na komunističke organizacije . . . ne smije . . . ured nikome izručiti nego . . . policijskim vlastima ako za njih imaju potrebe«, a dodatnom okružnicom Ministarstvo pošta i telegrafa je naredilo 30. januara 1921. da »sva korespondencija, paketi, spisi i ostale pošiljke upućene na adresu komunističkog doma, ili njegovih organizacija, imaju bezuslovno biti predane . . . policijskim vlastima²²⁾. Na sve moguće načine vlast je sprečavala rad partijskih organizacija; Zemaljska vlada, po naređenju Ministarstva unutrašnjih djela, naredila je 18. februara 1921. Direkciji državnih željeznica u Sarajevu da se »otpuste iz državne službe svi oni činovnici kao i svi namještenici za koje je utvrđeno da su bili članovi i propagatori raznih komunističkih ideja . . . oduzeti stipendiju svim đacima koji pripa-

¹⁷⁾ »Položaj radničke klase u Jugoslaviji«, Beograd 1923, 41; »Radnički sindikati«, br. 10, Beograd 1921, »Protiv gonjenja radnika«, 1; »Radničko jedinstvo«, Sarajevo 1922, »Kratki prikaz prilika u Hercegovini«, 8; »Socijalist«, br. 14, Beograd 1921, »Protjerivanje stranaca iz Bosne«, 3.

¹⁸⁾ Istorijski arhiv Željezničkog transportnog preduzeća, Sarajevo (u daljem tekstu IAŽTPS) II — 328, 2; »Socijalist«, br. 23, Beograd 1921, »Jedna revolucionarna komunistička akcija u Bosni«, 2).

¹⁹⁾ Ivo Dragić, partijski i sindikalni funkcioner iz Zenice, i dvojica radnika nalaze se u zatvoru do kraja marta 1922, kada im je održano suđenje u Travniku zbog učešća u štrajku krajem 1920. (»Organizovani radnik«, br. 59, Beograd 1922, »Travnički proces«, »Slobodna reč«, br. 6, Beograd 1921, »Lična sloboda«, 2).

²⁰⁾ »Radnički sindikati«, br. 8, Beograd 1921, »Postupanje kao sa ratnim zločincima«, 3. IAŽTP, II-355, 2 i 4. Sten. beleške br. 35/1921, 16.

²¹⁾ Arhiv instituta za proučavanje istorije radničkog pokreta, Sarajevo RP II, br. 17 (dalje AIS).

²²⁾ AIS, RP II, br. 10 i 11.

daju Komunističkoj partiji«²³). O teškom položaju porodica nekih uhapšenih partijskih rukovodilaca potvrđuje govor Koste Novakovića, održan u Konstituenti, koji je boravio u Zenici 10. maja 1921. i posjetio porodicu jednog komunista koji je bio pod sudskom istragom »... njegova porodica je cela stavljena van zakona, i njegova dva brata radnika internirana su u tome mjestu. Vlast im ne dopušta nigde da idu, ... i da traže zanimanje. I njih dvoje, stara majka i jedno malo dete gladuju ... Ja sam ih zatekao gdje jedu krompira kuvanog u čistoj vodi, i plačući mi se žale, da je posle moga odlaska vlast dolazila dva puta u njihovu kuću i pitala da li slučajno nisam ostavio novac da ih pomognem ... U očaju rekli su mi: mi ćemo uzeti puške i otići u hajduke, jer nemamo drugoga izlaza«²⁴).

***

Građanska bosansko-hercegovačka čaršija, pod rukovodstvom najekstremnijih desničarskih elemenata i velikosrpske Narodne radikalne stranke sa njihovim nacionalističkim stremljenjima, u smislu Obznane, obrazovala je krajem 1920. i početkom 1921. »za uzdržavanje reda i mira« tzv. »narodne garde«. One su osnovane za vrijeme generalnog štrajka rudara BiH sa ciljem da ga uguše i da se bore protiv klasnog radničkog pokreta. U Tuzli je osnovana »Narodna garda« isključivo od Srba, a naoružale su je vojne vlasti²⁵). Atmosferu reagovanja velikosrba karakteriše pismo sreskog načelnika u Kladnju, koje je 1. januara 1921. godine upućeno načelniku okruga Tuzla: »Je li nužno da dođem sa 6.000 Srba dobrovoljaca iz sreza kladanjskog, vlaseničkog, srebreničkog i zvrničkog da stanem pred prsa neprijatelja«²⁶). Prva »Narodna garda« u Sarajevu osnovana je 30. decembra 1920, a »Srpska riječ« organ Narodne radikalne stranke, javno je pozivala građane da se upisuju u gardu, upozoravala ih da policiji prijave sve što znaju i dovedu joj najsumnjivije ljude²⁷). Inicijativom sarajevskih radikalnih čaršijskih krugova od početka januara 1921. vođena je akcija za osnivanje »narodnih gardi«; u ostalim mjestima Bosne i Hercegovine osnovane su tokom januara u Mostaru i Banjoj Luci, a vršene su pripreme za osnivanje garde u Travniku²⁸). Osim Bosne i Hercegovine, gdje su pripadnici »narodnih gardi« počimili na stotine zločina (silovanja, ubijanja, krađe, tjelesne povrede itd., ove organizacije su

²³) AIS, RP II, br. 12.

²⁴) Sten. beleške br. 28/1921, 12.

²⁵) Sten. beleške br. 6/1921, 20-21.

²⁶) RAS ZV Prez. br. 12/1921.

²⁷) »Internationale Jugendkorrespondenz«, Nr. 10, Berlin 1921, Anton Wutschak, »Die Reaktion in Jugoslawien und die kommunistische Jugend«, S. 4; »Srpska riječ«, br. 1, Sarajevo 1921, »Protiv komunizma«; Sten. beleške br. 6/1921, 21.

²⁸) »Politika«, br. 4564, 4575/1921, »Narodna garda«, 1, 2; RAS ZV Prez. br. 1316/21.

osnovane još u Vojvodini, Sremu i Lici sa ciljem da se bore protiv klasnog radničkog pokreta. Osim »narodnih gardi«, osnovane su u ljeto 1921. tzv. »nacionalne napredne omladinske organizacije« (JNNOO), nacionalističkog karaktera, kojima je rukovođila Demokratska stranka²⁹).

Ovakva konstelacija političkih snaga u Bosni i Hercegovini januara 1921, kad se politički život odvijao u znaku grupisanja građanskih partija u borbi protiv Komunističke partije, dovela je do neorganizovanog protesta protiv Narodne radikalne stranke. Krajem januara 1921. Miloš Trebinjac je tražio predstavkom od Zemaljske vlade ukidanje »narodnih gardi«, a »Hrvatska sloga« i »Pravda« izrazile su svoj stav početkom januara 1921. osuđujući garde i tvrdeći da su osnovane protiv Hrvata, odnosno muslimana³⁰).

Proglašenje Obznane znatno je uticalo na ekonomska i društveno-politička kretanja u Kraljevini SHS: radnici su zapali u težak ekonomski položaj a u Skupštini, bez najjače opozicije, Komunističke partije, i neodlučnog stava opozicionih građanskih partija, bilo je omogućeno izglasavanje Vidovdanskog ustava. Sve je to bacilo klasni radnički pokret u tešku krizu.

Primjena Obznane u Bosni i Hercegovini, pretežno agrarnoj zemlji³¹), heterogenoj po konfesionalnoj podjeli stanovništva³²), u kulturnom pogledu nerazvijenoj pokrajini Kraljevine SHS³³), s niskom produktivnošću u poljoprivredi³⁴), izvedena je dosljedno, surovim policijskim mjerama.

---

²⁹) Sten. beleške br. 6/1921, 21; »Slobodna reč« br. 19/1922, Rajko Jovanović: »Fašizam u Jugoslaviji«, 4-6.

³⁰) RAS ZV Prez. br. 1316/21; »Hrvatska sloga«, organ Hrvatske republikanske seljačke stranke, br. 3, Sarajevo 1921, »Sramota«, »Pravda«, br. 2, Sarajevo 1921, organ Jugoslovenske muslimanske organizacije, »Suvišan zahvat«.

³¹) U Bosni i Hercegovini je živjelo na selu 84,36% stanovništva (ili 1.593.428) od 1.889.939 stanovnika, koliko je ona prema popisu brojala 1921; gradovi su po broju stanovnika bili maleni, sem Sarajeva, koje je brojalo 31. januara 1921. 66.317 stanovnika (Zapisnik I kongresa radničkih komora održanog u Lazarevcu 16. i Beogradu 17. novembra 1924, Beogradu 1925, (u daljem tekstu Zapisnik), 28; Radnički sindikalni pokret, Izvještaj Glavnog radničkog saveza Jugoslavije o stanju sindikalnog pokreta i položaj radnika u Jugoslaviji u vremenu od 1921. do 1923. Beograd 1924. (u daljem tekstu Radnički sindikalni pokret, 41).

³²) Raspoložemo podacima koji su karakteristični i za Bosnu i Hercegovinu: U Sarajevu je početkom 1921. živjelo najviše muslimana 22.474, zatim katolika 19.242, pravoslavnih 16.468, mojsijevaca 7.458, protestanata 470 itd. (Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini SHS 31. I 1921, Sarajevo 1924, 22-23).

³³) Oko 80% stanovništva Bosne i Hercegovine je bilo nepismeno 1921. a osnovnih škola nije bilo više od 500 (Sten. beleške br. 30, 1921, 3).

³⁴) Prosječna proizvodnja u Bosni i Hercegovini iznosila je jedva 6 mtc, a u Vojvodini, Banatu i Bačkoj proizvodilo se 12 mtc. 1921. (Sten. beleške br. 35/23, 5).

Bosansko-hercegovačka industrija, u koju su ulagana neznatna novčana sredstva da se prošire njeni kapaciteti³⁵), gdje je strani kapital izvlačio dio profita³⁶), imala je karakter malih, ručnom snagom pokretanih preduzeća³⁷). Stoga ovdje nije bilo u pravom smislu industrijskih radnika, među kojima bi Komunistička partija mogla da uhvati čvršći korijen. To su većinom bili sezonski radnici, koji su gledali na svoje zaposlenje kao na dopunski i privremeni izvor prihoda (u najjačoj industrijskoj grani, rudarskoj proizvodnji bilo je zaposleno oko 8.000 radnika³⁸).

U periodu ofanzive kapitala na radnički pokret, poslije Obznane, poslodavci su na raznovrsne načine lomili radničko zakonodavstvo, teško izvojevano u legalnom periodu borbe: produžavali je osmočasovni radni dan; nisu se poštovali kolektivni ugovori, zaključeni prije Obznane, između radničkih sindikata i poslodavaca; to i uvođenje akordnog rada u industriji Bosne i Hercegovine poslije Obznane dovelo je do rušenja postojećih tarifa³⁹) izvojevanih u tarifno-štrajkaškim akcijama 1919. i 1920; uvođenje akordnog rada dovodilo je do sukoba među radnicima, koji su ponekada zabo-

³⁵) »Radničko jedinstvo«, br. 1, Beograd 1925, »Industrijski razvitak Jugoslavije«, 2; Sten. beleške br. 15, Beograd 1921, 10; Izvještaj inspekcije rada kraljevine SHS o njenom poslovanju u 1922, Beograd 1923, 22—23 (u daljem tekstu Izvještaj inspekcije).

³⁶) Dimitrijević dr Sergije, Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije, Beograd 1958, str. 59, 64, 100, 113, 117, 168.

³⁷) Prema podacima inspekcije rada u Banjoj Luci (oblast vrbaska, tuzlanska i bihaćka) 1921. ona je izvršila pregled 1779 preduzeća (od kojih su 184 bila fabričkog značaja, 133 sa motornom snagom i 1646 s ručnom — u kojima je bilo zaposleno 32.919 radnika, od toga 1223 žene) od ukupne cifre samo je 5 preduzeća zapošljavalo preko 1000 radnika, 9 je imalo od 500 do 1000, 16 od 200 do 500, a 12 od 100 do 200 radnika. Oblasna inspekcija rada u Sarajevu (oblast sarajevska, mostarska i travnička) izvršila je 1921. pregled u 932 preduzeća (59 ih je bilo fabričkog značaja, 129 s motornom a 802 s ručnom snagom, u kojima je bilo zaposleno 13.609 radnika (od toga 2.277 ženskih a 11.332 muških). Samo je 5 preduzeća imalo 500 do 1000 radnika, 12 preduzeća sa više od 200 do 500, 10 sa više od 100 do 200, 11 sa više od 50 do 100, 28 sa više od 20 do 50, 31 sa više od 10 do 20, 170 sa više od 5 do 10 i 663 malih obrtnika sa manje od 5 radnika (Izvještaj inspekcije rada kraljevine Srba, Hrvata, i Slovenaca o njenom poslovanju u g. 1922, Beograd 1923. 250-251, 266, 286-287, 296.

³⁸) Izvještaj Privremene Radničke komore za Bosnu i Hercegovinu za godinu 1923-1924, Sarajevo 1925, 13. i 17. (u daljem tekstu Izvještaj Radničke komore).

³⁹) Uredba o osmosatnom radnom danu, »Izmjenjena je i dopunjena« 19. marta 1921, tako da je njome gotovo sasvim ukinuto osmosatno radno vrijeme. Uredba o desetočasovnom radnom danu obnarodovana je 8. aprila 1921, ali nije se gotovo niko nije pridržavao.

U Bosni i Hercegovini osmočasovno radno vrijeme od decembra 1920. do avgusta 1922. nije ni postojalo, izuzimajući željeznicu (i to samo u tri radionice, odnosno dvije do 10.500 željezničara) i zanatske radnike u gradu, na koje se ono donekle primjenjivalo. Pilanski radnici su radili od 9-12 časova, dok su nekvalifikovani radnici u gradovima radili dnevno 11-13 časova, i više. Takav slučaj je bio sa radnicima u konfekciji, koji su često radili od 14-16 časova. (Sten. beleške br. 13/1921, 13; Radnički sindikalni »pokret«, 27, 49; »Položaj radničke klase u Jugoslaviji«, izvještaj IO CMSO, Beograd 1923. (u daljem tekstu Položaj, 20-23).

ravljali na klasnu eksploataciju poslodavaca⁴⁰), što je u velikoj mjeri slabilo djelovanje i razvijanje lijevo orijentisanih sindikalnih organizacija od kraja maja 1921.

Produženje radnog vremena, poskupljenje životnih namirnica u Bosni i Hercegovini, neznatno povećanje radničkih nadnica⁴¹), izazvalo je znatan pad realne najamnine i dovelo radnike u veliku zavisnost od poslodavaca.

***

Zbog neriješenog agrarnog pitanja u Kraljevini SHS selo se nalazilo u krizi, što je imalo za posljedicu permanentnu klasnu borbu između vlasnika zemlje i siromašnih seljaka. Samo u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini 1921. god. bilo je poreskih obveznika 160 do 180.000⁴²), a klasni sukobi najčešće su bili izazvani težnjama begova da što više eksploatišu svoje beglučare. Ti sukobi u vidu manjih pobuna seljaka protiv begova završavali su se ponekada velikim materijalnim štetama za begove, uzurpiranjem zemlje od strane seljaka i nasilnim preoravanjem beglučke zemlje⁴³). Agrarni sporovi u banjalučkom okrugu februara 1921, ili izgredi u martu 1921. kod Bijeljine i Brčkog, zbog agrarnih nesuglasnica u kojima je učestvovala i žandarmerija, (a na obje strane je bilo mrtvih), rječito su govorili o revolucionarnom raspoloženju seljaka, spremnih za obračun sa begovima i zelenašima. U žestokoj klasnoj borbi, u kojoj begovi i zelenaši nisu birali sredstva za ostvarenje cilja, služeći se često grubostima i nasiljem uz pomoć policije i žandarmerije⁴⁴), nijedna politička partija, pa ni Komunistička, nije umjela da prihvati ovu revolucionarnu snagu i dadne joj politički smjer. Zato ovi revolti,

⁴⁰) Radnički sindikalni pokret, 23.

⁴¹) Cijene osnovnih životnih namirnica (hljeb, so, govedina, mast, mlijeko, šećer itd.) od decembra 1920. do avgusta 1922. povećane su između 1,50 i 23 dinara. U istom vremenu nominalna najamnina radnika je povećana za 20 do 30% (RAS ZV Prez. br. 6707, 4248/1921; Položaj radničke klase, 13 i 15; Metodija Sokolski, Najamnina u staroj Jugoslaviji, Beograd 1921, 24-25).

⁴²) Sten. beleške br. 36/21, 14.

⁴³) Oko 200 seljaka Turjaka (kod Prijedora), naoružanih sjekirama, koljem i puškama krajem 1920. napali su imanje Čamilbega Džinića, jer on nije dozvoljavao sječu šume u posjedu koji je smatrao svojim.

U vremenu od 1918. do 1921. seljaci okoline Prijedora nanijeli su Osmanbegu Hadžiselimoviću štete u visini od 255.757 kruna, te je ovaj tužio sudu 81 seljaka; seljaci između Bosanske Dubice i Kostajnice oštetili su početkom januara 1921. Mahmutbega Džinića, a seljaci Laminaca (kod Bosanske Gradiške) u martu 1921. dva puta su napali beglučko zemljište Smailage Smailagića i uništili ogradu od žice kojom je bio begluk ograđen. Krajem aprila i početkom maja 1921. seljaci bihačkog okruga i okoline Ključa uzurpirali su beglučku zemlju, a u okolini Tuzle maja 1921. nasilno je preorana zemlja bega Zaimovića (RAS ZV Prez. br. 227, 271, 3370, 4495, 5898 i 7285/1921).

⁴⁴) Kod Bijeljine je intervenisala žandarmerija; u okolini Brčkog žandarmi su ranili 17 seljaka u jednom sukobu oko kupoprodaje imanja jednog zelenaša (»Politika« br. 4645/1921, »Seljaci i žandarmi«).

izolovani, nepovezani, ideološki jasno neizdiferencirani, bili su sami po sebi osuđeni na neuspjeh.

Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini zauzelo je značajno mjesto u procesu ustavne borbe buržoaskih političkih partija poslije Obznane. Da bi se okončala ustavna kriza 1921. godine, agrarno pitanje je riješeno u korist veleposjednika zemlje sporazumom radikalno-demokratske koalicije i Jugoslovenske muslimanske organizacije, kojoj je obećano 255.000.000 dinara⁴⁵⁾ da se osiguraju njeni glasovi za izglasavanje Ustava. Obezbijeđena su joj dva mjesta u vladi, više izvoznčkih koncesija i poslije pregovora sklopljen je u martu 1921. sporazum Jugoslovenske muslimanske organizacije i Radikalno-demokratske koalicije⁴⁶⁾. Kao rezultat toga sporazuma, donijete su: Uredba o postupanju sa beglučkim zemljama i Uredba o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini. Time je izvršena likvidacija beglučkih zemljišta koja su ranije beglučari držali. Država je kupila oko 400.000 hektara beglučkog zemljišta i podijelila ga na 54.728 beglučara. Uredbom o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini likvidirani su kmetški odnosi. Obje uredbe su donesene sa ciljem da bi se riješilo agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini prema prethodnom sporazumu. Uredbama je trebalo otjerati desetine hiljada težačkih porodica sa zemlje, koja treba da se preda u ruke aga i begova⁴⁷⁾. Ovaj sporazum predstavljao je sporazumaštvo velikosrpske buržoazije i bosansko-hercegovačke muslimanske aristokratije na štetu siromašnih seljaka Bosne i Hercegovine, da bi se inaugurisao centralistički Vidovdanski ustav.

Jedan beg kod Travnička pretvorio je silom kmetovsku zemlju u beglučku, istjerao je porodicu iz kuće i zapalio je, mada je porodica živjela na njoj 100 godina. Najizrazitiji sukob beglučara i zemljoradnika zbog diobe izbio je 17. jula 1921. kod Visokog, gdje je oko 40 beglučara bilo na strani svog susjeda i intervenisalo u njegovu korist; policija i žandarmerija ih je rastjerala, a dvojicu seljaka uhapsila (RAS ZV Prez. br. 2155, 3387, 7359/21; Sten. beleške br. 54/1921, 22-23).

⁴⁵⁾ Klasna borba, br. 7, Moskva 1928, 21; Sten. beleške br. 35/1921, 5; »Radničko jedinstvo«, br. 26, Sarajevo 1922, »U susret gladi«.

⁴⁶⁾ Dana 21. marta 1921. izvršena je rekonstrukcija vlade, u koju su ušla dva predstavnika Jugoslovenske muslimanske organizacije (Mehmed Spaho, ministar trgovine i Karamehmedović, ministar zdravlja) (»Politika«, br. 4637, 1921, »Rekonstrukcija vlade«; Todor Kruševac, »Bosanski agrar poslije 1918. godine«, »Pregled«, knj. II, sv. 59, Sarajevo 1928, 298).

⁴⁷⁾ Uredba o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa, propisivala je da se za sve kmetovske zemlje u Bosni i Hercegovini plaća ošteta na osnovu katastralne vrijednosti zemlje od 1918, i to po regresivnoj ljestvici, počinjući sa 1600 K, a završavajući sa 400 K za svaku krunu katastralnog zemljišnog poreza.

Uredba o postupanju prema beglučkim zemljama, propisivala je da se i nasljedni begluci, ukoliko su slični kmetstvu, otkupljuju u korist kmetova, ako je za njih vezana egzistencija kmetovskih porodica. Taj otkup je vršila država uz dvostruku katastralnu vrijednost, izraženu u dinarima. Begluci pod najam, ako su ih beglučari držali najmanje 10 godina, plaćali su se po faktičnoj vrijednosti. Za njih je plaćao sam beglučar. (»Službene novine Kraljevine SHS«, br. 111, Beograd 1921; »Narod«, br. 23, Sarajevo 1921, »Naš agrarni spor«; »Klasna borba« br. 7, Moskva 1928, 21; Sten. beleške, br. 36/1921. 34; RAS ZV Prez. br. 6751/1921).

GRAĐANSKE POLITIČKE PARTIJE

U pogledu razvijenosti političke svijesti stanovništvo pokrajine Bosne i Hercegovine je spadalo među najzaostaliije dijelove Kraljevine SHS. Ovdje se stanovništvo, osim izuzetaka politički grupisalo po konfesijama (Narodna radikalna stranka, Hrvatska republikanska seljačka stranka i Jugoslovenska muslimanska organizacija bile su partije koje su imale vjersku i nacionalnu osnovu); jedino su Komunistička i donekle Demokratska partija obuhvatale pripadnike svih konfesija. U građanskim redovima je zbog takvih okolnosti bilo najviše pristalica građanskih i ostataka feudalnih partija. Partije su se oslanjale na krajnja ekstremistička krila krupne, sitne buržoazije i malograđanske čaršije, na politički zaostale, vjerski i nacionalistički raspoložene seljake.

Sukobi nacionalnih buržoazija, srpske (ekonomski nerazvijene) i hrvatsko-slovenačke (ekonomski razvijene), imali su i ostavili krupne tragove u političkom životu Bosne i Hercegovine. Srpska buržoazija, imajući u svojim rukama državni aparat, vojsku, policiju, i žandarmeriju, počela je sprovoditi nacionalnu hegemoniju, težeći centralističkom uređenju države, preko kojeg bi mogla slomiti nacionalne kapitalističke suparnike. Iz tih suprotnosti i nacionalnog ugnjetavanja nikli su građanski pokreti — borbe za autonomije: hrvatsku, čiji je nosilac Hrvatska republikanska seljačka stranka i bosansko-hercegovačku, koju je vodila Jugoslovenska muslimanska organizacija. One su težile da srpskoj buržoaziji u vladavini budu ravnopravan partner kao i u privrednom životu. Ti pokreti skretali su pažnju naroda sa gorućih problema i umrtvljivali klasnu borbu radnika i siromašnih seljaka.

Najjača politička partija, Narodna radikalna stranka, koja se oslanjala na predstavnike krupnog finansijskog kapitala, na malograđansku srpsku čaršiju, pravoslavno sveštenstvo, bogatije seljaštvo, žandarmerijsku i vojničku silu, sprovođila je u Bosni i Hercegovini, kao i u ostalim krajevima zemlje, politiku stvaranja hegemonije velikosrpske buržoazije⁴⁸⁾ kako bi je ojačala da se može oduprijeti hrvatskoj i slovenačkoj. Ali svojom politikom, u vezi sa ustavnim borbom, u prvoj polovini 1921, ona je izgubila dosta pristalica u redovima srednjih i siromašnih seljaka Bosne i Hercegovine, gdje se njeno lijevo krilo otvoreno izjašnjavalo protiv vodstva a za stavove koje je u vezi s agrarnim pitanjem imala Zemljoradnička stranka⁴⁹⁾. Najizrazitija politička figura Narodne radi-

⁴⁸⁾ Internationale Presse Korrespondenz, Berlin 1921, Nr. 30 S. M. »Die parteipolitische Lage in Jugoslawien, S. 268; (u daljem tekstu Inprekor); RAS ZV Prez. br. 4609 i 4952/1921. Pravoslavno sveštenstvo u Bihačkoj krajini raspirivalo je mržnju između pravoslavnih i muslimana. Zboru Narodne radikalne stranke u Banjoj Luci juna 1921. prisustvovala je vojska (»Hrvatska sloga, br. 107, Sarajevo 1921, »Kako se stvara velika Srbija«).

⁴⁹⁾ Lijeva strujanja u Narodnoj radikalnoj stranci, koja Komunistička partija ni Zemljoradnička stranka nisu iskoristile, otvoreno su istupala protiv politike Nikole Pašića, kao na skupštini seljaka (oko 200 učesnika ove stranke) 25. marta 1921. u Prijedoru u vezi sa sporazumom Jugoslovenske organizacije i Radikalno-demokratskog bloka (RAS ZV Prez. br. 3224/1921).

kalne stranke u Bosni i Hercegovini bio je Milan Srškić, »udionik u ogromnim zaradama šumske industrije u Bosni i Hercegovini«⁵⁰⁾

Jugoslovenska muslimanska, konzervativna politička organizacija, zaštitnik interesa ostataka muslimanske čaršije (i feudalnog prava aga i begova), koja je u maju 1921, prema nezvaničnim podacima, imala za sobom oko 100.000 pristalica u gradovima i oko 530.000 seljaka, predstavljala je u Bosni i Hercegovini jaku političku snagu muslimanskog stanovništva⁵¹⁾. Preko svoga organa »Pravde« i raznih vidova aktivnosti (skupštine, sastanci itd.) svoju politiku je usmjerila na to da veleposjedničkoj muslimanskoj aristokratiji obezbijedi vodeće pozicije u upravi, da osigura njihove veleposjede i interese. Od svoga osnivanja pa do 1941. ona je vodila politiku u pravcu stvaranja upravne autonomije Bosne i Hercegovine. Politička aktivnost centralnog odbora ove stranke, od početka 1921, svodila se na pitanja učešća muslimanskih poslanika u Pašićevoj vladi, postavljanja ličnosti za predsjednika bosanske vlade itd. U tu svrhu u Sarajevu je održano nekoliko sastanaka, na kojima zbog podijeljenih mišljenja umalo nije došlo do rascjepa stranke⁵²⁾. U Konstituantu, predvođena predstavnicima čaršijske inteligencije i političarima Mehmedom Spahom i Halidbegom Hrasnicom, ona je, preko muslimanskog kluba, prezentirala svoju politiku u znaku borbe za autonomiju Bosne i Hercegovine i time otežala izglasavanje Ustava. Nakon dugih pregovora 26. juna 1921. Klub Jugoslovenske muslimanske organizacije riješio je da glasa za Ustav uz obećanu novčanu odštetu⁵³⁾. Ova saradnja sa Radikalno-demokratskom koalicijom bila je kratkog vijeka, jer su političari Jugoslovenske muslimanske organizacije u prvoj polovini 1922. raskinuli ugovor sa radikalima⁵⁴⁾.

Zemljoradnička stranka je od svoga osnivanja (6. juna 1920.⁵⁵⁾ i dalje u toku svoga razvitka i djelovanja u Bosni i Hercegovini uhvatila čvrstu podlogu kod siromašnog seljaštva, koje je vjerovalo u njenu pomoć u dobijanju zemlje prilikom agrarne reforme. Zahvaljujući takvoj politici, ona je svakim danom sticala nove pristalice, a naročito u prvoj polovini 1921, kada je povelu borbu protiv sporazuma Radikalno-demokratske koalicije i Jugoslovenske muslimanske organizacije. Svoje stavove najbolje je izrazila na protestnim skupštinama, koje je organizovala od kraja marta do početka jula 1921. zbog nepravilnog rješenja agrarnog pitanja. Nezađovoljstvo siromašnih seljaka, pristalica Saveza težaka i Hrvatske republikanske seljačke stranke, izraženo sa manjim intenzitetom u

⁵⁰⁾ Jovan Marjanović, »Političke partije Kraljevine SHS« (1921. do 1929). Iz istorije Jugoslavije, Zbornik predavanja, Beograd 1958, 213.

⁵¹⁾ Inprekor, Nr. 30, Berlin 1921, S. M. »Die parteipolitische Lage in Jugoslawien«, S. 268; Sten. beleške br. 36/1921, 19.

⁵²⁾ Politika, br. 4606-4607/1921, »Konferisanje muslimana« — »Rascjep muslimana«.

⁵³⁾ »Politika«, br. 4731/1921, »Autonomija Bosne«, i »Situacija«, 1.

⁵⁴⁾ Arhiv Sekretarijata unutrašnjih poslova Zagreb, Fond Ustaške nadzorne službe I/6.

⁵⁵⁾ RAS ZV Prez. br. 5624/1921.

Hercegovini krajem marta 1921, proširilo se u aprilu na Centralnu Bosnu, a dobilo najveću snagu revolucionarnog kretanja u Bosanskoj krajini u aprilu i maju 1921, dok je krajem juna počelo da slabi u centralnoj Bosni⁵⁶). Protesti hiljada i hiljada proletarizovanih i poluproletarizovanih seljaka Bosne i Hercegovine⁵⁷), ozlojeđenih nepravilnim rješanjem agrarnog pitanja na njihovu štetu, sada, sporazumaštvom Radikalsko-demokratskog bloka sa predstavnicima građanskih slojeva, okupljenih u Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji, ostali su neiskorišteni i neuklopljeni u kolotečinu progresivnih istorijskih kretanja.

U Hercegovini, prema poznatim dokumentima, nije bilo snažnijih protestnih akcija seljaka, a to se može objasniti djelovanjem i jakim uticajem Hrvatske republikanske seljačke stranke, zbog čega je i razvijanje aktivnosti Komunističke partije u selima, započeto 1919, oslabilo u prvoj polovini 1921. toliko da Komunistička partija ovdje tako reći nije imala nikakvog uticaja⁵⁸).

Hrvatska republikanska seljačka stranka u procesu svoga djelovanja stekla je najviše pristalica u hrvatskom seljačkom stanovništvu Bosne i Hercegovine. Krajem 1920. i početkom 1921. godine, aktivnost njenih pristalica bila je usmjerena u pravcu agitacije za ulazak Radićeve poslaničke grupe u Kostituantu, za orijentaciju i grupisanje hrvatskog stanovništva (posebno u Hercegovini) protiv Radikalsko-demokratskog bloka kao i za stvaranje samostalne Hrvatske Republike⁵⁹). Pomognute od katoličkog klera⁶⁰) od kraja marta do kraja juna 1921, pristalice stranke bile su angažovane (putem sastanaka i skupština) u borbi protiv sporazuma Jugoslovenske muslimanske organizacije i Radikalsko-demokratskog bloka⁶¹).

---

⁵⁶) Seljaci okoline Mostara, orijentisani prema Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci, održali su zbor 22. marta, a pristalice Zemljoradničke stranke u Gacku i Sarajevu (uz učešće nekoliko hiljada lica) 27. marta. Protestne skupštine su održane u: Bosanskom Petrovcu 30. marta, u Kalinovniku, Fojnici i Kiseljaku 3. aprila, Sanskom Mostu 4. aprila (uz učešće 2 do 3.000 učesnika), aprila u okolini Banje Luke, 26. juna u Prijedoru, Derventi i Donjem Vakufu. Na zakazani zbor seljaka okoline Rogatice krajem juna 1921. nije niko došao (RAS ZV Prez. br. 3156, 3163, 3319, 3388, 3224, 7064, 4609, 4633, 5624, 6707 i 4225/1921; Sten. bilješke br. 7/1921, 2).

⁵⁷) Na nekim od ovih zborova isticani su radikalni zahtjevi da zemlju može imati samo onaj ko je obrađuje, što se podudaralo sa stavom Komunističke partije, koji su iznijeli njeni poslanici 31. maja 1921. u Konstituenti, a sa njim se solidarisao Klub zemljoradnika (Sten. beleške, br. 36/1921, 7); traženo je da se čitluci predaju u potpunu svojinu kmetovima, begluci u vlasništvo seljacima, da se obustave parnice protiv haka sa beglučkih zemalja, kao i sva plaćanja haka, što je govorilo o njihovim progresivnim zahtjevima za rušenje feudalnih odnosa (izvori kao i bilješki 57).

⁵⁸) RAS ZV Prez. br. 5602/1921.

⁵⁹) »Politika« br. 4570/1921, »Radićevi pomagači«, 3; RAS ZV Prez. br. 300 i 6964/1921.

⁶⁰) Na skupštini Hrvata katolika u Sarajevu 8. maja 1921, koju je organizovala crkva, učestvovalo je oko 1.000 vjernika (RAS ZV Prez. br. 4717/1921).

⁶¹) Skupštine su održane od marta do juna 1921. u Mostaru, Gacku, Bosanskom Šamcu, Ljubuškom, Brčkom itd. (RAS ZV Prez. br. 3319, 4925, 6437, 6753 i 4717/1921).

Hrvatska republikanska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini najviše pristalica je imala u Hercegovini i u krajevima oko Save, a u mjestima od Doboja do Sarajeva bila je u procesu formiranja⁶²⁾ i nije predstavljala u ovom regionu neku značajnu političku snagu.

Heterogena konfesionalna podijeljenost stanovništva Bosne i Hercegovine pojačavala je, po tradiciji, veliku mržnju među konfesijama. Sukobi između pripadnika različitih konfesija pretvarali su se u krvoprolića, a novine kao »Pravda«⁶³⁾, »Srpska riječ«, »Hrvatska sloga«, i druge, potpirivale su i rasplamsavale konfesionalne i šovinističke strasti, naelektrisavale političku atmosferu u Bosni i Hercegovini. Zbog toga, iz objektivnih teškoća, vjerske zavađenosti, političke i kulturne zaostalosti stanovništva, Komunistička partija nije razvila širi okvir svoga djelovanja i realizovala u onolikoj mjeri kao u drugim krajevima Jugoslavije.

POČETAK DJELOVANJA LIJEVOG PRAVCA RADNIČKOG POKRETA

Prikazana ekonomska, socijalna i društveno-politička kretanja u Bosni i Hercegovini predstavljaju presjek iz koga se mogu vidjeti teškoće u kojima je započeto obnavljanje i prelaženje na ilegalne forme rada organizacija Komunističke partije Jugoslavije, Skoja i sindikata u Bosni i Hercegovini. Sve je to urađeno pod rukovodstvom komunističkih poslanika izabranih na izborima 28. novembra 1920. (Đuro Đaković, Jakov Lastrić, Mitar Trifunović, Danko Mandunić i Edhem Bulbulović⁶⁴⁾). U novonastaloj situaciji poslije Obznanе Komunistička partija nije imala jasno određenu liniju djelovanja, pa je njena djelatnost bila usmjerena na rad pojedinaca — komu-

⁶²⁾ Dana 28. jula 1921. konstituisana je njena organizacija u zeničkom srezu (RAS ZV Prez. br. 4995 i 7657/1921).

⁶³⁾ Početkom 1921. sukobi muslimana i katolika kod Fojnice, pretvorili su se u krvoproliće; pravoslavno stanovništvo Avtovca napalo je i oštetilo muslimanske kuće u prvoj polovini 1921; tuča katolika i muslimana u blizini Fojnice donijela je 4 mrtva na strani katolika.

Pravda je štampala 1. februara 1921. članak protiv Srba i iznijela da je jedan učitelj u Sanskom Mostu tjerao dake (muslimane, pravoslavne i katolike) da pjevaju božićnu pjesmu (RAS ZV Prez. br. 28/1921; Pravda, br. i 5, Sarajevo 1921, »Naši dopisi« i »Hajdučko gnijezdo«; »Politika«, br. 4594/1921, »Među nama«, 2).

⁶⁴⁾ Kandidatska lista Komunističke partije u Bosni i Hercegovini bila je istaknuta u 5, a dobila je potrebnu većinu za mandate u 4 okruga (Banja Luka — Jakov Lastrić, Sarajevo — Đuro Đaković, Tuzla — Mitar Trifunović, Travnik — Danko Mandić), dok u Mostaru nije izabaran Gojko Vuković (RAS ZV Prez. br. 13008/1920, VZSO POV. br. 735/1926; »Glas slobode«, br. 260 i 261, Sarajevo 1920. »Trijumf komunizma u Srbiji, Dalmaciji i Makedoniji«, »Rezultati izbora«). U okrugu kosovskom i račko-zvečanskom izabran je za narodnog poslanika Edhem Bulbulović, novinar iz Sarajeva (Glas slobode, br. 264/1920, »Izabran drug Bulbulović«), a Kosta Novaković, novinar iz Beograda, izabran je za okrug skopski (RAS ZV Prez. br. 575/1921, »Spisak narodnih poslanika i komunista«).

nističkih poslanika koji su u svojoj partijsko-političkoj aktivnosti bili vrlo raznovrsni: stvaranje i povezivanje partijskih i skojevskih grupa⁶⁵), vođenje borbe protiv Obznane u Konstituantu itd.

Put borbe koji je partijsko rukovodstvo sa Simom Markovićem na čelu bilo izabralo: da se interpelacijama u Konstituantu suzbije Obznana (isključujući i ne objedinjujući u zajedničku akciju lijevo parlamentarno krilo u Skupštini⁶⁶) predstavljalo je metode stavova Druge internacionale i socijaldemokratskih strujanja u radničkom pokretu, kojih se Komunistička partija do ovog vremena nije oslobodila. U tom smislu 20. januara 1921. dr Sima Marković, u ime Komunističke partije, uputio je interpelaciju predsjedniku Ministarskog savjeta Nikoli Pašiću, u kojoj je instistirao da vlada iznese dokumente na osnovu kojih je zabranjeno djelovanje radničkih organizacija i zahtijevano da ona učini kraj režimu Obznane i da radničkoj klasi povrati sva ustavna i zakonima zemlje zagaranovana prava. Sličnu interpelaciju uputio je Pavle Pavlović zbog zabrane radničkih sindikalnih organizacija⁶⁷). Iz ovog se vidi zabluda ondašnjeg partijskog rukovodstva da postoji neka buržoaska zakonitost. Nisu se dovoljno uočavale klasne protivrječnosti u sukobu dviju klasa — radničke i buržoaske, te je stoga partijsko rukovodstvo naivno vjerovalo da će Obznana biti povučena. 15. marta 1921. grupa komunističkih poslanika (Jakov Lastrić, Danko Madunić, Miha Koren, Valentin Mlakar, Mitar Trifunović i Đuro Đaković) podnijela je interpelaciju ministru šuma i ruda i ministru unutrašnjih djela zbog nasilnog ugušivanja štrajka rudara u Bosni i Hercegovini (u Kreki, Zenici, Kaknju, Brezi, Mostaru, Banjoj Luci, Lješnjanima) i Sloveniji⁶⁸). U vezi sa interpelacijom Sime Markovića i Pavla Pavlovića vođena je 8. i 22. aprila 1921. godine debata u

---

⁶⁵) Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije nije registrovao obrazovanje partijskih grupa i organizacija poslije Obznane, a istakao je obrazovanje ilegalnih skojevskih organizacija. Iz jednog letka »Komunistički pokret 1. maja«, koji je izdala Komunistička partija Jugoslavije, vidi se da je praznik rada 1921. proslavljen u Zagrebu, Ljubljani, Nišu, Valjevu, Čačku, Šapcu, Subotici, Požegi, Beogradu, Novom Sadu (učestvovalo 1500 radnika), Rumi, Kragujevcu, Prilepu, Požarevcu, Zrenjaninu, Indiji, Belišću, Đurđevcu itd pod rukovodstvom članova Partije, pa se sa sigurnošću može pretpostaviti da su i tamo djelovale partijske organizacije i grupe, obnovljene poslije Obznane (RAS ZV Prez. br. 4992/1921). U Zagrebu su ilegalne partijske organizacije koje su obrazovane poslije Obznane brojale preko 200 članova, a u ostalim mjestima Hrvatske su bile stvorene ilegalne grupe (AI Beograd Kominternu. omot 18, dok. 13, 35 strana).

⁶⁶) U prvoj polovini (»Ljevicu« su u Ustavotvornoj skupštini sačinjavali komunisti, republikanci, socijaldemokrati i Zemlji-radnički klub) Sten. beleške, br. 35/1921, 29.

⁶⁷) Sten. beleške, br. 5/1921, 10.

⁶⁸) Isto, 8-9; Ljubomir Milan, Beli teror, Novi sad 1959, 73-76; Dragan Marković — Ljubiša Ristović, Pred nepriznatim sudom, I, Beograd 1959, 161-162. Ljubiša Ristović, u radu Mitar Trifunović — Učo, Sarajevo 1961, 101-104, spominje interpelaciju ovih poslanika, ali ne iznosi zbog čega je bila uložena.

Konstituenti u pitanju Obznane⁶⁹). Komunistički poslanici su u svojim govorima osudili Obznanu, a partijsko rukovodstvo je izdalo poseban letak, pod naslovom »Obznana u Ustavotvornoj skupštini«, koji je kritikovao režim i njene tvorce⁷⁰). Većinom glasova Konstituenta je odbacila interpelaciju komunističkih poslanika.

Kasnije, 30. juna 1921, partijsko rukovodstvo je izmijenilo svoj stav u pitanju borbe preko Parlamenta, kako se vidi iz izjave Triše Kaclerovića u ime Kluba komunističkih poslanika, povodom njihovog povratka u Konstituantu. »Mi nemamo iluzija da će proletarijat i siromašni seljaci putem buržoaskog parlamentarizma postići svoje konačno oslobođenje. Težište naše borbe protiv kapitalističkog sistema leži van buržoaskog parlamenta u klasnoj borbi sitnih radnih masa«⁷¹).

***

Najveću aktivnost komunistički poslanici u Bosni i Hercegovini pokazali su u obnovi i povezivanju rasturenih partijskih i skojevskih organizacija poslije Obznane i njihovom prilagođavanju ilegalnim uslovima rada. Rukovodeće partijsko jezgro, okupljeno oko Đure Đakovića, postiglo je skromne rezultate na tom polju rada⁷²). Do

⁶⁹) Sten. beleške br. 6 i 15/1921, 7-18, 24-25, 10-16. Kasnije, 15. i 30. maja 1921, komunistički poslanici Dragoslav Tasić i Triša Kaclerović interpelirali su u skupštini zbog namjere vlasti u Jajcu da Radnički dom i sindikalnu arhivu predaju socijaldemokratima (RAS ZV Prez. br. 5872/1921), i zahtijevali uspostavljanje političkih, pravnih i drugih odnosa sa sovjetskom Rusijom (Sten. bilješke, br. 35/1921, 1).

⁷⁰) AI Beograd, br. 15084/1921, letak KPJ »Obznana u ustavotvornoj skupštini«. Iz završetka letka se vidi da rukovodstvo KPJ do početka aprila 1921. nije bilo izmijenilo svoju politiku parlamentarne borbe kao oblik borbe klasnog radničkog pokreta protiv kapitalističke klase: »Diskusija u skupštini... stavila je radničku klasu, kao i sve slobodoumne elemente, pred prvu dužnost: da se svim silama bori za rušenje ovoga reakcionarnog režima. Naša parola ostaje ista: Dole s Obznanom!«

⁷¹) Komunistički poslanici su izabrali od 11. do 30. juna 1921. pogrešan put borbe protiv kapitalističke klase, davanjem na sjednici Ustavotvorne skupštine 11. juna 1921. izjavu da je komunističkim poslanicima onemogućen rad u Skupštini i da se oni kolektivno povlače i idu u narod (Sten. beleške, br. 42/1921, 3-5). Od 30. juna 1921, Klub komunističkih poslanika se ponovo javlja u radu Konstituante (Sten. beleške, br. 57/1921, 2).

⁷²) Neki istoričari koji su se bavili izučavanjem istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, nedovoljno su obradili ovaj sedmomjesečni period (Ibrahim Ibrišagić, »Razvitak radničkog pokreta u Banjoj Luci 1918. do 1921. Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, I Sarajevo 1961, 275); neki su izvukli pogrešne zaključke tvrđenjem da Partija u Bosni i Hercegovini ne djeluje organizovano poslije Obznane (Nevenka Bajić, »Pregled učešća žena u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine do Obznane 1921. godine«, isti časopis, Sarajevo 1962, 250: »Ovakva situacija (misli se na Obznanu — primjedba U. N.) nepovoljno se odrazila na prilike u Bosni i Hercegovini, tako da je došlo do pasivizacije radničke klase(!) i do prestanka gotovo svakog organizovanog rada Partije (!); Nedim Šarac i Nikola Babić u »Kratkom pregledu razvoja i djelatnosti Komunističke Partije u Bosni i Hercegovini od 1919-1945. godine«, (Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1959, 62-65), opravdano su zaključili da Đuro Đaković i drugi partijski aktivisti nisu ni poslije Obznane prekidali svoju aktivnost.

proširene sjednice Centralnog vijeća Komunističke partije Jugoslavije (održane od 1. do 6. aprila 1921. u Beogradu), raspustene partijske organizacije i njeni aktivisti bili su prepušteni sami sebi⁷³⁾, a mnoge kao u Bosni i Hercegovini, pod rukovodstvom komunističkih poslanika, bez jasnih uputstava centralnog partijskog rukovodstva, djelovale su pod teškim uslovima. Odmah poslije Obznane bez izgrađenog ilegalnog aparata, počele su se stvarati ilegalne partijske grupe (trojke)⁷⁴⁾, koje su mogle djelovati u ilegalnim uslovima rada. Komunistički poslanici, kao veza između centra i provincije, bili su ona spona koja je povezivala partijske grupe, davala im smjer rada, mada su one radile s malim intenzitetom i obazrivo, da komunisti ne bi stradali od policije⁷⁵⁾. Poslije snažnog udara kojim su bile pogođene partijske organizacije, najprije su istaknutiji komunisti početkom januara 1921 započeli stvarati ilegalne partijske punktove u Bosni i Hercegovini; pokrenut je rad partijske organizacije u Sarajevu, koja je, u procesu svog razvitka poslije Obznane, narasla na 100 do 120 članova uključenih u 5 sekcija (grupa); izabran je Mjesni odbor organizacije u sporazumu sa članovima i komunističkim poslanicima. Do avgusta 1921. ova organizacija je uspjela da izda više ilegalnih letaka u tiražu 200—300 primjeraka i raznog propagandnog materijala.⁷⁶⁾ O jačini ove partijske organizacije, čiji su članovi po svom socijalnom sastavu većinom bili zanatski radnici (bravari, limari itd.),⁷⁷⁾ sa vrlo malo organizovanih žena⁷⁸⁾, svjedoči činjenica da su njeni aktivisti, pod rukovodstvom Đure Đakovića, razbili zakazani zbor centrumaša 27. februara 1921.⁷⁹⁾ Đuro Đaković je organizovao štampanje i rasturanje letaka

⁷³⁾ AI Beograd, br. 15088/IV-1-6/1921, br. 15089/1921; Kominterna, regist. br. 34, Rezolucija o organizaciji KPJ, I. Osim u Bosni i Hercegovini partijske organizacije su bile obrazovane poslije Obznane u Dalmaciji, Vojvodini, Hrvatskoj itd. (KJ, omot 34, str. 55 i 58).

⁷⁴⁾ AI Beograd, Kominterna, kut. II, registar br. 69, str. 1.

⁷⁵⁾ »Borba«, br. 12, Zagreb 1922, »Izveštaj sa IV kongresa Kominterne, Jugoslavenko pitanje«, 6; Slobodna reč, br. 14, Beograd 1922, »Vidovdanski atentat pred sudom«, 5.

⁷⁶⁾ AI Beograd, Kominterna, kutija I, omot 18, Zapisnik sa I zemaljske konferencije KPJ jula 1922, IV sjednica od 6. jula 1922, 3, MF 46/254 (284).

⁷⁷⁾ RAS VZSO Pov. br. 2486/1925, 350-353. str. paginiranog predmeta. U dokumentu se navode još krojači, tapetari, bankovni činovnik, domaćice itd.

⁷⁸⁾ Isto. U ovom spisku, pored Katice Govorušić, evidentirane su još 2 žene kao članovi partijske organizacije Sarajeva.

Detaljnije o Katici Govorušić pisao je Nikola Babić u Enciklopediji Jugoslavije, 3, Zagreb 1953. Autor je pogrešno napisao da je ona bila član Komunističke partije Jugoslavije od njenog osnutka, tj. 1919, jer se iz njene članske karte vidi da je primljena u KPJ 1. juna 1920. (RAS VZSO Pov. br. 2486/1925).

⁷⁹⁾ RAS ZV Prez. br. 2644/1921. Franjo Raušer, Sreten i Jovo Jakšić izdali su 1. marta 1921. rezoluciju poslije zbora koji je organizovan s namjerom da se traži dozvola za djelovanje radničkih sindikata, da se traži predaja radničkih domova centrumašima i da se povuku naredbe o militarizaciji preduzeća i radnika. Međutim, pošto nisu mogli na zboru pročitati rezoluciju, pokušali su da objasne uzroke spora centrumaša i Komunističke partije Jugoslavije; Istakli su uzrok rascjepa i optužili komuniste zbog stava da buržoaski poredak treba oboriti revolucijom. Smatrali su da uslovi za taj poduhvat nisu zreli i da se rješenje socijalnog problema može postići evolucijom.

Komunističke partije u Bosni i Hercegovini, radio na stvaranju veza između partijskih organizacija i aktivista, dijelio novac proteranim rudarima iz Kreševa i Fojnice; mnogima je pisao i podsticao ih da ne klonu u radu: »Pozdravi sve tamošnje drugove« — stajalo je u pismu upućenom jednom komunisti — »reci im neka ne klonu duhom što nas ovako buržoazija progoni. Raditi i boriti se mora i treba... pa će biti i uspjeha«⁸⁰). Njegova svestrana aktivnost do 19. maja 1921. u Sarajevu, Mostaru, Travniku, Zenici, Zavidovićima i Beogradu, te učestvovanje na III kongresu Kominterne u Moskvi (juna-jula 1921.) bili su dovoljan razlog da državni tužilac u Sarajevu podigne protiv njega optužnicu i izvede ga pred sud⁸¹).

Partijska organizacija Hercegovine, pošto je njen rukovodilac Gojko Vuković bio zatvoren, započinje djelovanje u februaru 1921. stvaranjem partijske organizacije u Mostaru i grupa u Trebinju i Konjicu, mada je bila pod vrlo strogim nadzorom policije. Po izlasku iz zatvora Gojko Vuković, »bez obzira na izvanredno teške uslove, odmah nastavlja rad, sređuje rastrojene redove organizacije i novim prilikama podešava njeno djelovanje«⁸²). Edhem Bulbulović je posjetio Mostar od 8. do 10. februara 1921, gdje se sastao sa grupom komunista na proputovanju u Trebinje i Dubrovnik. Ovim kontaktom je nastojao ojačati rad ilegalnih partijskih grupa Hercegovine⁸³). Rezultati rada partijske organizacije bili su skromni, jer je ona ograničavala svoje djelovanje samo na gradske centre, a po svom socijalnom sastavu (pretežno zanatski radnici) nije ni mogla veću i širu akciju razvijati⁸⁴). Dijapazon njenog djelovanja kre-

⁸⁰) Đuro Đaković je nabavio februara 1921. u Beogradu šapirograf za umnožavanje partijskih letaka, proglaša, cirkulara, (to je začetak ilegalnih partijskih štamparija u Bosni i Hercegovini), čije je štampanje i rasturanje organizovao u prvoj polovini 1921, a trebali su se dijeliti u Brodu, Derventi, Doboju, Tesliću, Kreki, Zavidovićima, Olovu, Zenici, Travniku, Sarajevu, Prači, Višegradu, Pazariću, Konjicu, Mostaru, Čapljini, Trebinju, Zelenki. Pomagali su mu Danko Madunić i Edhem Bulbulović (RAS VŽSO Pov. br. 2872/1921, 2486/1925, popis razdiobe letaka koji je napravio Đuro Đaković, 316 str. paginiranog predmeta).

⁸¹) AI Sarajevo, S; 43. Optužnica je podignuta 17. maja 1922, a sarajevski okružni sud je donio odluku da se Đuro Đaković pusti iz istražnog zatvora zato što mu je od 4. avgusta 1921. istekla kazna od 10 mjeseci. U optužnici podignutoj protiv njega istaknuto je da je u narodu širio ideje protiv socijaldemokratije, građanskih partija i pokreta, podupiranjem partijskih organizacija u Bosni i Hercegovini materijalno i moralno, održavanjem ilegalnih sastanaka u Zavidovićima, Zenici, Travniku, Mostaru, Sarajevu i Beogradu kao član Centralnog vijeća Komunističke partije Jugoslavije (Organizovani radnik, br. 72, Beograd 1922, »Sa pretresa protiv druga Đure Đakovića«, 2).

⁸²) Nedim Šarac, Gojko Vuković, Mostar 1959, 64; KI, omot 34, Zapisnik II zemaljske konferencije KPJ, 54.

⁸³) Intervencijom Edhema Bulbulovića kod Okružnog suda u Mostaru pušten je iz zatvora Gojko Vuković 8. februara 1921 (RAS ZV Prez. br. 618/1921).

⁸⁴) Od početka 1919. partijsko rukovodstvo u Hercegovini je, zahvaljujući inicijativi Gojka Vukovića, ulagalo napore u razvijanju rada Partije na selu a posebno u okolini Mostara, ali taj rad jenjava krajem 1920, jer Partija, zbog niza društveno-političkih okolnosti (jak uticaj građanskih stranaka, katoličke crkve, itd.) nije razvijala jača uporišta na selu (RAS ZV Prez. br. 300/1921, 4).

tao se u okvirima razvijanja i pripremanja naroda za borbu protiv Obznane, u rasturanju partijskih letaka i štampe (početkom maja 1921. u Trebinju i Mostaru, zbog čega je 17 istaknutijih komunista Mostara bilo uhapšeno, a četvorica od njih su predana na sudski postupak⁸⁵), u održavanju kontakta sa partijskom organizacijom u Sarajevu itd. Organizator svih akcija bio je Gojko Vuković. On je održavao veze i radio po instrukcijama Edhema Bulbulovića, a kad ovaj nije dolazio u Hercegovinu, održavao je kontakte sa Gojkom Vukovićem i slao mu letke preko posebnog kurira⁸⁶).

U Bosanskoj krajini, kao i u nekim drugim krajevima Bosne i Hercegovine, partijska organizacija se nije mogla oporaviti poslije Obznane. Nesumnjivo, uzrok tome je jak teror, veliki uticaj socijal-demokrata i donekle ranjavanje Jakova Lastića. Izuzev ilegalnog rasturanja partijske štampe u januaru 1921, u Banjoj Luci od Obznane do maja 1921. nije rađeno na obnavljanju partijske organizacije, a tek početkom juna započeta je ilegalna aktivnost banjalučkih komunista, (tražena je dozvola za otvaranje sindikata, koju im vlasti nisu dale⁸⁷) itd.). Izuzev Bosanske Krupe, gdje su radnici na izgradnji unske pruge pokušali u aprilu 1921. organizovanje partijske organizacije, zatim Dobrljina, gdje su u šumsko-industrijskom preduzeću »Drvar Dobrljin« rasturani »Radnički sindikati«, leci i partijska literatura⁸⁸), iz poznatih dokumenata ne vidimo da li je bilo aktivnijeg rada komunista u ostalim mjestima Bosanske krajine.

U to vrijeme u Mostaru su radili Sava Neimarović, Risto Samardžić—Rinda (obadvojica limari), Rade Bitanga, grafičar, Mijo Dedić, ložač, Zorka Petković, radnica, Mehmed Bilalović, bravar, Uglješa Janjić, bankovni činovnik, Mladen (Mlađo) Čonić i drugi (Savo Medan, »Mostar uvijek aktivno uporište«, »40 godina«, 190).

⁸⁵) Grupa komunista Konjica od početka 1921. razvila je svoju aktivnost u borbi protiv Obznane (RAS ZV Prez. br. 4856, 7521/1921, 2261/1925; 618/1921, Okrug Mostar — Sreskim ispostavama 10. II 1921; KI, omot 34, 54.

⁸⁶) U Sarajevu je uhapšen 6. jula 1921. kurir Gojka Vukovića na izlazu iz stana Edhema Bulbulovića. Nosio je spise o otvaranju radničkih sindikata i raspis svim radničkim sindikalnim organizacijama i mjesnim sindikalnim vijećima u Jugoslaviji, kojim se pozivaju da od 26. do 31. juna 1921. organizuju zborove po odluci Izvršnog odbora Centralnog radničkog sindikalnog vijeća Jugoslavije. Na tim zborovima trebalo je radnicima iznijeti namjeru građanskih partija o donošenju Uredbe o radu i poštovanju države, uperene protiv radničke klase (RAS ZV Pov. br. 575/1921).

⁸⁷) U Banjoj Luci je policija zaplijenila berlinsku »Rusische Rundschau«. (RAS ZV Prez. br. 161, 6006/1921; AI Beograd, Kominternu, kut. I, omot br. 18, dok. 13, VI sjednica od 8. jula 1922, 1. nastavak 3. str.

⁸⁸) »Srpska riječ« br. 91, Sarajevo 1921, »U danima Obznane«; Miloš Čubra, prema prijavi žandarmerijske stanice u Dobrljinu, održavao je ilegalne partijske sastanke po noći, a od 26. jula 1921. dva puta je organizovao štrajkove u ovom preduzeću i radio po instrukcijama partijskog rukovodstva iz Beograda i Zagreba (RAS ZV Prez. br. 9950/1921).

Uputstva za rad članovima Partije u Zenici, Travniku i Zavidovićima davali su Đuro Đaković i Danko Madunić. Đuro Đaković, odmah poslije Obznane, došao je u Zenicu da pomogne štrajk rudara; i pored policijskog nadzora održao je 3. januara 1921. ilegalni sastanak sa komunistima i grupom od 25 radnika u štrajku i pozvao ih »... da se energično drže u ovom poduhvatu, da ne rade i da čekaju naredbe Centralnog sindikalnog vijeća iz Beograda. Osim ovoga, i boravka Danka Madunića u Zenici 23. februara 1921,⁸⁹⁾ do proširenog plenuma Centralnog vijeća KPJ nije poznata druga aktivnost komunistu u Zenici. Međutim, poslije Plenuma osjećala se življa aktivnost poslanika i komunista podstaknutih na rad; rasturanje letaka u selima, čiji je inicijator bio Đuro Đaković, znak je promjene kursa partijskog rukovodstva u radu na selu; aprila 1921. u Nevićima kod Travnika šireni su i čitani letci: »Obznana u Ustavotvornoj skupštini« s potpisom KPJ. Letak je kritikovao govor Milorada Draškovića kojim se obarao na interpelaciju komunističkih poslanika protiv Obznane i tumačio je radnicima, seljacima i narednoj inteligenciji stav KPJ u tom pitanju, a njegov završetak: »... diskusija u Skupštini je pokazala svu mizeriju vlade i njenih pristalica i stavila radničku klasu i sve slobodoumne elemente pred prvu dužnost da se svim silama bore za rušenje ovoga reakcionarnog režima. Naša parola ostaje ista: Dole sa Obznanom«⁹⁰⁾, govorio je o pogrešnom stavu partijskog rukovodstva da se ukidanjem Obznane može izboriti bolji položaj radničke klase i u njegovoj pretjeranoj vjeri u buržoasku zakonitost. Održavanje sastanaka i kontakti sa partijskim aktivistima i grupama u Zavidovićima i Zenici, rasturanje partijskih letaka⁹¹⁾ i organizovanje prvomajske proslave — to su bili vidovi aktivnosti komunističkih poslanika u ovom dijelu Bosne.

U istočnoj Bosni nosilac aktivnosti u stvaranju partijskih grupa bio je Mitar Trifunović⁹²⁾, koji je zbog toga februara 1921.

⁸⁹⁾ RAS ZV Prez. br. 3696/1921; IA ŽTPS, II-396/2.

⁹⁰⁾ RAS ZV Prez. br. 398/1921.

⁹¹⁾ Đuro Đaković je imao 24. aprila 1921. dogovor sa dvojicom komunista u Zavidovićima, kojima je dao uputstva za rad. Kosta Novaković, koji je pokazao vidnu aktivnost u industrijskom bazenu centralne Bosne, boravio je od 4. do 6. maja 1921. u Zavidovićima i uspostavio kontakt s partijskim aktivistima, a odavde je otputovao u Olovo i Han-Pijesak sa ciljem da se izbori za poboljšanje radničkih nadnica.

Zbog toga je boravio u Zavidovićima i Đuro Đaković 10. maja 1921. 31. maja 1921. boravio je Danko Madunić u Zenici, gdje se sastao sa grupom komunista i dao im uputstva za rad (RAS ZV Prez. br. 14926/1921). Na putovanju u Sarajevo Kosta Novaković je bacio u stanici Vranduk grupi radnika letke s naslovom: »Proletarijatu Jugoslavije«, s potpisom »Komunističke partije Jugoslavije«; krajem aprila 1921. na putu u Sarajevo on je rasturao u Zenici letke »Komunistički pokret 1. maja« (RAS ZV Prez. br. 4278, 4992, 449, 575, 769 i 4880/1921).

⁹²⁾ Ljubiša Ristović: »Mitar Trifunović Učo«, Sarajevo 1961, 104-110. U romansiranoj biografiji autor je u velikoj mjeri iskoristio građu za jednu studiju. Biografija je uspjela s obzirom na svrhu kojoj je bila namijenjena, uz napomenu da je sa isuviše slobode iznio pojedine tvrdnje za period poslije Obznane. Fragmentarnim isticanjem situacije on piše: »U isto vrijeme (tj. poslije Obznane — pr. U. N.) reformisti i centrumaši su ustali protiv jedinstva

boravio u Gračanici. Istovremeno je u Derventi započeo rad na oživljavanju partijskog rada. Skupljanje dobrovoljnih priloga za uhapšene rudare Tuzle (februara 1921.⁹³) ili naponi u borbi protiv desničarske struje u radničkom pokretu, pošto su mnogi komunisti poslije Obznane pristupili ovoj organizaciji (kao u Tesliću), obećavali su povoljne rezultate u radu i djelovanju komunista⁹⁴) u prvoj polovini 1921. godine.

Čitavim partijskim radom u Kraljevini SHS, sve do Aprilskog plenuma Centralnog vijeća Komunističke partije Jugoslavije, rukovodio je Akcioni odbor⁹⁵). Aprilski plenum dao je Izvršnom odboru Centralnog vijeća KPJ čitav niz zadataka: intenzivan rad na podizanju i stvaranju ilegalnih partijskih organizacija (pa čak i u buržoaskim institucijama); organizovanje komunističkih grupa u onim sindikatima koji su bili van uticaja KPJ; paralelno učvršćivanje legalnih pozicija Partije preko Parlamenta, opštine itd. u pravcu izvojevanja političko-gradanskih i socijalno-ekonomskih sloboda. Riješeno je da se KPJ bori svim sredstvima protiv Obznane i njenih akata, da izdejstvuje dozvole rada sindikatima u punoj integralnoj zajednici, saradnju u akciji sa Partijom, da se povede borba protiv pokušaja organizovanja bijelih gardi, terora itd., da se uspostave trgovačke veze sa sovjetskom Rusijom⁹⁶) itd. Odluke Aprilskog plenuma podstakle su obnovu ilegalnog djelovanja partijskih organizacija u Jugoslaviji. Izdato uputstvo kako da se komunisti povezuju i

---

radničkog pokreta, otepcili se od KPJ (kao da oni odmah poslije Vukovarskog kongresa, to nisu učinili) i uz pomoć policije i podršku vlade počeli su da prigrabljuju imovinu sindikata i KPJ (104-105). Pišući o periodu od januara do 2. avgusta 1921. o djelatnosti Đure Đakovića i Mitra Trifunovića u borbi protiv centrumaša ističe: »Ali da bi javnost obavestili o namerama neprijatelja radničke klase, komunisti su se dogovorili da štampaju letke i da ih rasturaju po industrijskim centrima i gradovima« (106). Ovdje se ističe dogovor komunista, a ne govori se o odlukama aprilskog plenuma Centralnog vijeća KPJ, na kome je zaključeno da se forsirano radi na uspostavljanju »organizovanju, izdavanju i rasturanju komunističke štampe i literature« (AI Beograd, reg. br. 15088/1921).

⁹³) RAS ZV Prez. br. 575 i 2155/1921, 7640/1921. Kakav strah je zavladao u Kreki poslije Obznane vidi se iz pisma jednog sakupljača dobrovoljnih priloga Karlu Zelezniku: »Kreka je umrla... jer se ne smije niko usuditi dati pomoć i novac«.

⁹⁴) Do početka aprila oko 200 komunista i simpatizera Teslića napustilo je KPJ i pristupilo Socijaldemokratskoj stranci oko lista »Zvono«, jer su se oni nadali da će im ona obezbijediti važnije funkcije u njihovom preduzeću (RAS ZV Prez. br. 6006/1921) Mitar Trifunović je organizovao komuniste Tuzle da ometu zbor Socijaldemokrata zakazan za 1. maj 1921, koji je već i sama policija bila zabranila (RAS ZV Prez. br. 443/1921).

⁹⁵) Akcioni odbor KPJ počeo je marta 1921. ilegalno štampanje »Komuniste«, latinicom, vjerovatno u Zagrebu. U prvom broju štampan je proglas radničkoj klasi Jugoslavije: »Naprijed na posao«, iz čijeg sadržaja se vidi intencija da se obnovi rad partijskih organizacija.

⁹⁶) Plenum je donio rezoluciju o političkoj situaciji i odluku o radu sindikata: Prva rezolucija je fiksirala stav KPJ prema krupnom zapadnoevropskom finansijskom kapitalu, građanskim partijama u Jugoslaviji, desnom krilu radničkog pokreta i centrumašima, isticala organizacione slabosti (AI Beograd, reg. br. 15088/1921).

organizuju, kako da drže ilegalne sastanke i organizuju izlete na kojima je trebalo da održavaju manje zborove, donijelo je značajne rezultate u vezi sa obnavljanjem partijskih organizacija Kraljevine SHS, sve do Junskog plenuma 1921. godine⁹⁷).

U ovo vrijeme radnički pokret Bosne i Hercegovine, ideološki pocijepan i ometan od policije⁹⁸), nije se mogao onako masovno organizovati kao 1920. za proslavu praznika rada. Organizovanje i izvođenje proslave 1. maja 1921. u Sarajevu i pripreme za ometanje Skupštine socijaldemokrata u Tuzli⁹⁹), predstavljali su pokušaj da radnici proslave praznik rada makar i u ograničenim razmjerama.

Zahvaljujući Aprilskom i Junskom plenumu i naporima komunističkih poslanika u Bosni i Hercegovini do polovine jula 1921. obrazovano je više partijskih uporišta¹⁰⁰), čijim radom su rukovodili sami poslanici. Stroga uputstva i naredbe Ministarstva unutrašnjih djela, slata okružnim načelnicima da kontrolišu rad komunističkih poslanika¹⁰¹), nisu mogla omesti djelovanje i razvitak partijskih organizacija. Iako u ograničenim razmjerama i pod velikim terorom, partijske organizacije i grupe Bosne i Hercegovine bile su prije donošenja Zakona o zaštiti države obnovljene u nekim mjestima, sa ilegalnim formama rada, sa tendencijom daljeg razvitka i uspona, koji je prekinut 2. avgusta 1921. godine.

Iako u odlukama Aprilskog i Junskog plenuma 1921. nije bilo postavljeno pitanje stvaranja ilegalnih organizacija Skoja, zato što je i ovom prilikom, kao 1919. i 1920. godine došla do izražaja sektaška politika rukovodstva Partije prema Skoju, ipak, članovi Skoja, uz pomoć komunističkih poslanika, razvili su aktivnost u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini 1921. Obznanom je razbijeno 50 skojevskih grupa, u koje je bilo učlanjeno oko 5.000 članova u čitavoj

---

⁹⁷) »Komunista«, 4, Zagreb 1921. »Upozorenje svim članovima i pristasašama Komunističke partije«, 4; AI Beograd, Kominternu, kutija I, reg. br. 34, Rezolucija o organizaciji KPJ sa Zemaljske konferencije KPJ«, 9. do 12. maja 1923; Pregled, 81.

⁹⁸) Vlasti su osigurale vojne jedinice za pripravnost od 26. aprila do 2. maja 1921, ali sve to nije omelo akciju izvođenja proslave (RAS ZV Prez. br. 400/1921).

⁹⁹) Policijskoj direkciji bile su prijavljene tri skupštine sa zborovima posvećenim 1. maju 1921: Socijalističke partije Jugoslavije, Socijaldemokratske stranke i organizacije KPJ u Sarajevu. Dozvoljeno je održavanje skupštine koju je organizovao Mjesni odbor SPJ, a oko 100 komunista, koje je predvodio Đuro Đaković i drugi komunistički poslanici, pokušalo je omesti skupštinu, ali ih je policija rastjerala. Komunisti su poslije u grupama manifestovali kroz grad i tom prilikom je policija uhapsila 5 učesnika u manifestacijama. Poslije podne komunisti Sarajeva su se sastali u Koševu, gdje su skupljani dobrovoljni prilozi (Zvono, br. 33/1921, »Proslava 1. maja«, 1: »Glas slobode« br. 1/1921, »Proslava 1. maja u Sarajevu«; 3; Socijalističke radničke novine, br. 91/1921, »Proslava 1. maja u Sarajevu«; RAS ZV Prez. br. 443, 450, i 4992/1921). »O proslavi 1. maja u ostalim mjestima Kraljevine SHS«, bi-lješka 108).

¹⁰⁰) RAS ZV Prez. br. 965/1921.

¹⁰¹) RAS ZV Prez. br. 572/21.

zemlji¹⁰²). Ona ih je zatekla nepripremljene za ilegalne uslove rada, te se Skoj od početka 1921. do 2. avgusta 1921. godine nalazio u procesu pregrupisavanja snaga, pokušaja stvaranja ilegalnog aparata, privremene obnove mjesnih udruženja i oblasnih organizacija u najvažnijim centrima¹⁰³). Učestvovanje delegata Skoja na Internacionalnoj konferenciji komunističkih i socijalističkih omladinskih organizacija u Beču (26. februara 1921, na II kongresu Komunističke omladinske internacionale aprila i jula 1921, pripremanje Zemaljske konferencije Skoja za juli 1921. (koja nije održana zbog atentata), izdavanje i rasturanje litografisanih letaka¹⁰⁴) i pored velikog progona i terora (samo u avgustu 1921. zatvoreno je oko 20.000 omladinaca i gotovo su svi bili skojevci) itd. to su bili, prema dosad poznatim dokumentima, vidovi aktivnosti Saveza komunističke omladine Jugoslavije¹⁰⁵).

Organizacija Saveza komunističke omladine, razbijena Obznanom u Bosni i Hercegovini, pokazala je mnogo veću vitalnost nego Komunistička partija u svom obnavljanju i prilagođavanju ilegalnim formama rada pod rukovodstvom komunističkih poslanika. Već prvi oružani sukob (husinska buna), gdje su članovi Skoja pokazali izdržljivost prihvatanjem pušaka u sukobu sa policijom i žandarmerijom, nagovijestio je ciljeve Skoja. U Sarajevu, gdje je rukovodstvo Saveza poslije Obznane stavljeno pod policijski nadzor, a najbolji funkcioneri bili protjerani, skojevci su organizovali i izveli 15. januara 1921. spomen-veče posvećeno Rozi Luksemburg i Karlu Libknehtu.¹⁰⁶) Tokom januara 1921. obrazovane su četiri ilegalne sko-

---

¹⁰²) Jugend Internationale, Nr 8, 12, Berlin 1921, »Die Reaktion in dem rückständigen Ländern und die Aufgaben der kommunistischen Jugendbewegung«, S. 206; Correspondence internationale des Jeunes, Paris 3. maja 1921, Nr 3, »Disolution des Jeunes Communistes de Jugoslavie«, 2;

Netačan je podatak koji je u diskusiji iznio Vojo Pekić na IV kongresu Skoja 1948, da je Skoj prije Obznane imao nešto preko 3.000 članova (n. d. 126). U Beogradu je poslije Obznane osnovano mjesno udruženje Skoja (KI, omet 34, str. 64).

¹⁰³) AI Beograd, KIM, reg. br. 3, izvještaj Rajka, str. 1-2 prepisa. Skojevsko rukovodstvo nije uspjelo u prvoj polovini 1921. da uspostavi čvrste veze s većim dijelom ranijih mjesnih grupa.

¹⁰⁴) Internationale Jugendkorrespondenz, Nr. 8 i 23 Berlin 10. März 1921, S. 3 i 4; Jugend Internationale, Nr 9 i 12 Berlin 1921, S. 246, 337; AI Beograd, KIM, reg. br. 3, str. 1-2 prepisa; RAS ZV Prez. br. 2486/1925, 315-316 str. paginir. predmeta, prepis saslušanje J. Čižinskog od 2. VIII 1921. godine;

Stampanje i rasturanje ovih letaka organizovale su organizacije i grupe Skoja, a one su, prema Pregledu, (str. 82) bile obrazovane u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu i rudarskom reviru Zagorja. Pregled je ispustio organizaciju Skoja u Derventi.

¹⁰⁵) Internationale Jugend korrespondenz, Nr 35, Berlin 1921, A. W. »Aus dem weissen Jugoslawien«, S. 6-7; Živomir Stanković n. d., period od 1. januara do 2. avgusta 1921. naziva »zatišje na frontu klasne borbe« (69). Iz navedenih dokumenata se vidi da je klasna borba bjesnila svom žestinom, samo su se izmijenili uslovi vođenja borbe, taktika i metodi, prilagođeni ilegalnim akcijama Partije i Skoja.

¹⁰⁶) Internationale Jugendkorrespondenz, Nr. 10, Berlin 20. März 1921, S. 4; AI Beograd, KIM, reg. br. 2, »Verband der kommunistischen Jugend Jugoslawiens«, — izvještaj Svetozara Popovića.

jevske grupe u Sarajevu sa 24 člana, a u martu 1921. i Oblasni sekretarijat Skoja za Bosnu i Hercegovinu. U daljem svom razvitku, do početka avgusta 1921, organizacija je narasla na 6 ilegalnih sekcija sa 120 članova, ali pod uticajem opšte psihoze i revolta zbog progona radničkog pokreta, osjećala se teroristička orijentacija članova Skoja¹⁰⁷). Ovako brz i uspješan razvitak Saveza u Sarajevu mogao se postići zahvaljujući ukidanju Marijinih kongregacija, vjerskih udruženja srednjoškolske omladine Bosne i Hercegovine početkom maja 1921.¹⁰⁸) i mladenačkom poletu napredne sarajevske srednjoškolske omladine. Pod rukovodstvom Đure Đakovića i drugih komunističkih poslanika, organizacija SKOJ-a u Sarajevu djelovala je u vidu legalnih muzičkih, kulturnih i sportskih udruženja koja su osnovana odmah poslije Obznane, i izvela je niz akcija pomaganjem partijskoj organizaciji u sprovođenju zaključaka aprilskog plenuma. Obavljanje kurirske službe za poslanike, prenošenje pošte, štampanje i rasturanje¹⁰⁹) partijskih i omladinskih letaka, održavanje ilegalnih sastanaka i dogovora po kafanama, prikupljanje dobrovoljnih priloga za Lenjinov fond, prodaja članskih markica¹¹⁰), bili su rezultati aktivnosti organizacije SKOJ-a u Sarajevu, i pored toga što su njen rad stalno ometale buržoaske omladinske i klerikalne organizacije (Srpska zanatlijska omladina i Marijine kongregacije). Najistaknutiji članovi organizacije Skoja, bili su Josip Čižinski (Milan Gorkić), kao sekretar Oblasnog odbora Skoja, Lucija Pavić, Maks Švarc i drugi, a po svom socijalnom sastavu članovi Skoja u Bosni i Hercegovini su uglavnom bili srednjoškolci, te se ne može prihvatiti tvrdnja nekih autora istorije Skoja da je u njemu odmah poslije Obznane ostala pretežno »radnička omladina«¹¹¹).

U Derventi je obnovljena djelatnost organizacije Skoja maja 1921, i brojala je 8 članova. Osnovana inicijativom Josipa Čižinskog, organizacija je razvila svoju aktivnost održavanjem sastanaka, ra-

¹⁰⁷) AI Beograd, KIM, reg. br. 3, prepis »Izveštaj Rajka«, 7; RAS VŽSO Pov. br. 2486/1925, Policijska direkcija br. 1097 Prez. — Kotarskom uredu Bijeljina; AI Beograd, Kominterna, kutija I, omot 18, dok. 13, IV sjednica od 6. jula 1922, 4. strana.

¹⁰⁸) One su bile veliki protivnik djelovanja i razvitka Skoja od 1919. do 1921. u Bosni i Hercegovini (RAS ZV Prez. br. 4717/1921).

¹⁰⁹) AI Sarajevo, S: 2, optužnica Državnog odvjetništva protiv Josipa Čižinskog i drugova; Arhiv KIM-a reg. br. 3 i 11, prepis »Izveštaja Rajka, 7. i 19. str. prepisa; Socijalist br. 17/1921, »Stradanja radnika zbog komunističkih provokacija«, 3; IA ŽTPS, II-365, 1, 16; AIS, S: 2, Organizacija je dobijala iz Zagreba, Beograda i inostranstva časopise KIM-a, Mladu gardu iz Čehoslovačke, »Der Junge Genosse«, Wien itd. (RAS VŽSO Pov. br. 2486/1925, Policijska direkcija br. 1105, pov. od 23. jula 1921 — Pokrajinskoj upravi Sarajevo).

¹¹⁰) Mjesno udruženje komunističke omladine u Sarajevu izdalo je cirkular upućen »naučnicima«, u kome su oni pozivani da stupaju u organizaciju Skoja i da se bore protiv klasnog protivnika (Radnička borba, br. 18, Zagreb 1925, »Rasprava protiv komunističke omladine u Sarajevu«, 2; AIS, S: 2; RAS VŽSO Pov. br. 2486/1925, Prepis cirkulara Policijska direkcija Pov. br. 1105 — Pokrajinskoj upravi Sarajevo, 23. juna 1921; prepis zapisnika o saslušanju Josipa Čižinskog, Maksa Švarca i Franje Partea od 2. avgusta 1921).

¹¹¹) RAS VŽSO Pov. br. 2486/1925; Milijan Neoričić, n. d. 30; Vojo Pečić, n. d. 30-31.

sturanjem letaka itd. i djelovala je sve do hapšenja njenih članova jula 1921. godine¹¹²).

U Hercegovini, prema poznatim dokumentima, nije bila obnovljena organizacija Skoja, iako je bilo nekih pokušaja na tom planu; mostarski komunisti organizovali su juna i jula 1921. ilegalne sastanke sa đacima gimnazije, a kada je početkom juna 1921. uhapšeno 8 đaka zbog ilegalnih sastanaka, i ta je inicijativa zamrla. Osim rasturanja letaka na jednoj zabavi u Trebinju 4. maja 1921, što su učinili tamošnji đaci¹¹³) nije zabilježen, prema poznatim dokumentima nijedan drugi vid djelatnosti napredne omladine u Trebinju.

I pored velikih progona (od 1. februara 1921. do 23. oktobra 1922. u Bosni i Hercegovini je zatvoreno 39 omladinaca, od toga iz Sarajeva 25; oni su ležali 1.709 dana u zatvoru; 9 ih je protjerano, a petorica su bila pod istragom), komunistička omladina je poslije obrazovanja »bijelih gardi« pokazala veliku izdržljivost, da su čak i odrasli gledali na nju sa ponosom. Zato je Partija, kad god su bile u pitanju važnije i opasnije misije, izvođenje zadataka povjeravala uglavnom omladincima, jer niko nije mogao bolje nego oni u vrijeme poštansko-telefonske cenzure da i, pored jake prisмотрe agenata, savjesnije obavi te zadatke¹¹⁴).

Međutim, čitav razvitak Saveza komunističke omladine biće prekinut izbijanjem dva atentata, koja su izazvala teške posljedice za radnički pokret. Zbog tih atentata Komunistička omladina je bila izložena žestokim progonima, jer su neki učesnici u atentatima bili članovi Skoja, mada ova organizacija nije imala nikakve veze sa atentatima niti udjela u njihovom organizovanju.

U Bosni i Hercegovini su zbog takve situacije legalne skojevske organizacije raspuštene, a ilegalne su se same raspale. Nastala su opšta hapšenja, jer su gotovo svi članovi Saveza bili zatvoreni¹¹⁵). Ovi udarci gotovo su umrtvili Skoj, a to je bio znak da za proteklih 6 mjeseci nije izgrađen solidan ilegalni aparat Saveza koji bi mogao odoljeti udarcima policije.

Do Aprilskog plenuma Centralnog vijeća KPJ 1921. izolovane akcije, vođene na razvijanju rada sindikata, koje je Obznana zabranila, nisu imale plodnijih rezultata zbog velikog terora vladajućeg režima; one su nastojale da razore osnove na kojima je počivao organizacioni sindikalni aparat. Uprkos tome, Centralno vijeće je i dalje funkcionisalo, mada je vodilo tešku borbu za zakonsko priznavanje sindikata, kako bi u momentu dobijanja dozvole za rad omogućilo brzu obnovu svoga djelovanja. Obnova rada Saveza

¹¹²) IA ŽTPS, II-410, 1; RAS VŽSO Pov. br. 2486/1925, 61, 141-143 i 145 str. paginiranog predmeta. Kasnije je Okružni sud u Banjoj Luci vodio istragu nad Milanom Vujovićem i petoricom skojevaca iz Dervente.

¹¹³) Dušan Grković, učenik Trgovačke akademije u Sarajevu, rasturao je na toj zabavi letke: »Radnicima i radnicama, članovima sindikalnih organizacija Jugoslavije« i »Proletarijatu Jugoslavije« (RAS ZV Prez. br. 8055, 5602/1921 i VŽSO pov. br. 2261/1925).

¹¹⁴) AI Beograd, KIM, reg. br. 3, 7 str. prepisa; Internationale Jugendkorrespondenz, Nr. 10, Berlin 20. März 1921, S. 4.

¹¹⁵) Internationale Jugendkorrespondenz Nr. 35, Berlin 1921, S. 6-7; Radnička borba, br. 18/1925, 2; AI Beograd, KIM, reg. br. 3, prepis str. 7.

saobraćajno-transportnih radnika u Zagrebu 26. i 27. marta 1921.¹¹⁶⁾, predstavlja prvu javnu manifestaciju poslije Obznane za obnovu djelatnosti sindikata.

U Bosni i Hercegovini, gdje je ljevica pod rukovodstvom Đure Đakovića, u borbi protiv umjerene struje u radničkom pokretu pokazivala izdržljivost i ponekada odnosila pobjedu, zanemarivano je izvođenje i organizovanje tarifno-štrajkačkih akcija (štrajk radnika Destilacije drveta u Tesliću u drugoj polovini marta 1921. ili u rudniku Tušnica kod Livna, (8. aprila 1921.)¹¹⁷⁾.

Odluke Aprilskog plenuma 1921. istakle su gledište KPJ »da sindikati treba da su osnovna forma klasne borbe organizacije najamnog proletarijata«, podvlačeći »da sindikati i Partija stoje u punoj integralnoj zajednici saradnje i akcije« i da se mora insistirati na otvaranju sindikata¹¹⁸⁾. Zaključci Plenuma, koje su sprovodili komunistički poslanici u Skupštini interpeliranjem 8. i 22. aprila 1921. i zahtijevajući 11. maja 1921. prilikom posjete predsjedniku vlade, da se odobri rad sindikatima i otvore radnički domovi, urodili su plodom; Ministarski savjet na sjednici od 19. maja 1921. odobrio je rad Centralnom radničkom sindikalnom vijeću s tim da budu nezavisni od političkih partija. Odluka vlade je realizovana naredbom Ministarstva unutrašnjih poslova 23. maja 1921, kojom je omogućen legalan rad sindikatima u nezavisnim formama rada¹¹⁹⁾. Iako predstavnici vlasti nisu dozvoljavali ranijim upravama sindikata da rade, ističući da su u njima komunisti, otpočeo je rad u mnogim sindikalnim organizacijama Kraljevine SHS krajem maja 1921. Centralno vijeće je 11. juna 1921. odštampalo jedan broj lista »Sindikalni pokret«, koji su vlasti na osnovu Obznane zabranile. Prihvatanjem baze neutralnosti, na Plenumu Centralnog sindikalnog vijeća 19. i 20. juna 1921,¹²⁰⁾ koje je organizovalo Centralno vijeće Komu-

¹¹⁶⁾ Inprekor, Nr. 164 i 166, Berlin 1922, Stanitsch, »Die Gewerkschaftsbewegung in Jugoslawen unter dem Regiment des Gesetzes zum Schutze des Staates«, S. 1061, RGI, »Zur Gewerkschaftsfrage in Jugoslawien«, S. 1085; Komunist, br. 2, Zagreb marta 1921, 6. Tokom rada, kongres je napustilo 58 delegata (od 76 koliko ih je prisustvovalo), pa je tom prilikom došla do izražaja cjepačka uloga centumaša. Bogdan Krekić i drugi nastojali su da razbiju kongres, ali nisu u tome uspjeli. Zadržali su imovinu Saveza i pokrenuli list »Zeljezničar« (RAS VZSO Pov. br. 2486/1925, SST RSJ — Podružnicama 15. maja 1921; Položaj radničke klase, 101).

¹¹⁷⁾ RAS ZV Prez. br. 1880, 2774/1921; Zvono, br. 29/1921, »Beli teror«. Organizator štrajka u Tesliću je bila Socijaldemokratska stranka. Nekoliko radnika u Tušnici je pokušalo stupiti u štrajk i pokrenuti 200 drugih radnika na akciju zbog malene nadnice, ali su štrajkači pohapšeni (RAS ZV Prez. br. 3642/1921).

¹¹⁸⁾ AI Beograd, br. 15089/1921. prepis »Odluke o sindikatima«.

¹¹⁹⁾ »Radničko jedinstvo«, br. 27. Sarajevo 1922. »Politička situacija u Jugoslaviji i zadaci radničke klase«, 1; Sten. beleške, br. 15/1921, 10-16; Inprekor, Nr. 166, Berlin 1922, S. 1085; Politika, br. 4692 i 4695/21, »Situacija«, 1 i »Sindikati otvoreni«, 2; »Borba«, br. 1, Zagreb 19. februara 1922, »Nova nasilja nad radničkim sindikatima«, 2; »Slobodna reč«, br. 1. i 19/1921, 4, 9-10.

¹²⁰⁾ »Organizovani radnik«, br. 10, Zagreb 1924, 2; Sindikalni pokret, br. 1, Beograd 1921; Stampa, br. 14, Zagreb 1921, »Za obnovu i jedinstvo sindikalnog pokreta«, 1. Možda je na ovome plenumu Centralnog sindikalnog vijeća done-sena odluka da jugoslovenski klasni sindikati pošalju svoje predstavnike na

nističke partije Jugoslavije, oertan je put rada Nezavisnih sindikata, uz korekturu pravila Centralnog radničkog sindikalnog vijeća i pokrenuti su listovi u Zagrebu »Radnički list«, u Ljubljani »Delo«, a u Beogradu je nastavljeno izdavanje »Radničkih sindikata«. Poslije atentata na Milorađa Draškovića 21. jula 1921. zabranjen je rad Centralnom radničkom sindikalnom vijeću i sa devetim brojem obustavljeno je izlaženje »Radničkih sindikata«¹²¹).

U Bosni i Hercegovini, gdje su partijski sporovi između Komunističke i Socijalističke radničke partije najviše ometali obnovu rada sindikata i time slabili borbenu moć radničkog pokreta protiv klasnog neprijatelja, poslije Aprilskog plenuma aktivnost sindikalnog djelovanja pod rukovodstvom komunističkih poslanika usmjerena je u pravcu razobličavanja uloge Socijalističke radničke partije. Osnivanje Pokrajinskog sindikalnog vijeća u Sarajevu krajem maja 1921. i stvaranje sindikalnih punktova (u Banjoj Luci, Bihaću, Bosanskoj Krupi i Dobrljinu početkom juna 1921,¹²²) gdje je posebnu ulogu odigrao obnovljeni Oblasni sekretarijat Saveza drvodjeljskih radnika za oblast Prijedor i Banju Luku), rasturanje sindikalnih listova¹²³), u čemu su prednjačili komunistički poslanici¹²⁴), borba za bolje životne uslove radnika, pored velikog terora sprovedenog u Bosni i Hercegovini¹²⁵), to su bili počeci rada i djelovanja sindikata. Napori istaknutih sindikalnih funkcionera Đure Đakovića i Bogoljuba Čurića na obnavljanju i razvijanju sindikalnog rada, sa zamašnim planovima

---

kongres sindikata u Moskvi. Na ovome kongresu, 3. do 19. jula 1921. obrazovana je Crvena sindikalna internacionala, a na njemu su bili zastupljeni jugoslovenski revolucionarni sindikati, »Pregled«, 82.

¹²¹) »Radničko jedinstvo«, br. 25, Sarajevo 1922, »Svima organizacijama«, 1; Inprekor, Nr. 166, Berlin 1922, S. 1085; »Položaj radničke klase«, 33-36; »Slobodna reč«, br. 19/1921, 9-10.

¹²²) Socijalističke radničke novine, br. 81/1921, 3, Glas slobode, br. 2/1921, »Za nacionalno i internacionalno jedinstvo sindikata«; Sima Stefanović je uputio 26. maja 1921. pismo Branku Culibrku u Bosansku Krupu da on preko Bihaća ostvari vezu sa partijskim aktivistima i da zahtijeva od Sreskog načelstva povratak sindikalne arhive. U Dobrljinu su početkom juna 1921. započete pripreme za formiranje Odbora drvodjeljskih radnika, kojima je rukovodio Miloš Čubra. On je noću održavao ilegalne sastanke sa radnicima pilane (RAS ZV Prez. br. 5489, 5872, 5902, 9950/1921).

¹²³) Đuro Đaković je polovinom aprila 1921, poslije konferencije duvanskih radnika u Sarajevu, na kojoj je zahtijevao povišicu radničkih plata za 50%, rasturao list »Ujedinjenje« (»Socijalističke radničke novine«, br. 81/1921, »Još jedan prilog za razliku između reči i dela naših komunista«). U Dobrljinu su rasturani »Radnički sindikati« (RAS ZV Prez. br. 9950/1921).

¹²⁴) Kosta Novaković, čija je aktivnost u gradovima duž rijeke Bosne bila značajna, na proputovanju iz Beograda u Sarajevo, 24. maja 1921. bacio je iz voza letke u Zenici, Zavidovićima, Kaknju i Alipašinu Mostu. To su bili letci Izvršnog odbora Centralnog sindikalnog vijeća Jugoslavije upućeni radnicima da se bore protiv stvaranja Glavnog radničkog saveza (RAS ZV Prez. br. 4992, 5902 i 7942/1921). Isti letci su rasturani u Doboju, Mostaru, Sarajevu i Trebinju juna 1921. (RAS ZV prez. br. 7942 i 618/1921; »Glas slobode«, br. 7. i 8/1921, »Anonimni letci« i »Klevete i laži«).

¹²⁵) Radnički sindikati, br. 1, Beograd 1921. i 11. juna 1921, 1 i 2! Slobodna reč, br. 6/1921, »Položaj radnika u Bosni«, 2. U šumsko-industrijskom preduzeću Drvar—Dobrljin u Bravsku kod Ključa 258 radnika je 1. juna 1921. bilo spremno za štrajk zbog malenih plata, ali ga je žandarmerija spriječila (RAS ZV Prez. br. 5898/1921).

akcija¹²⁶), nisu prevazilazili uobičajene forme rada legalnog perioda — održavanje sindikalnih skupština — za obnovu sindikata, te nisu donijeli značajne rezultate na teritoriji Bosne i Hercegovine¹²⁷). Za ovo su kriva ideološka razmimoilaženja u radničkom pokretu, koja su se prenosila i na sindikalni pokret¹²⁸), progoni lijevog pravca radničkog pokreta, nizak stepen ideološke svijesti radnika, uz veliki nedostatak i nerazvijenost industrijskih radnika. Poslije Obznane u Bosni i Hercegovini je oko 85% radnika bilo nekvalifikovano¹²⁹) (uglavnom rudari, pilanski radnici, željezničari, radnici na prugama i poljoprivredni radnici itd.). Po svom mentalitetu oni su bili oportunistički raspoloženi i bez ideala, tražeći da se zaštite od progona, da dobiju zagarantovano osmosatno radno vrijeme, povišicu plata itd. Bolje kvalifikovani radnici nastojali su da postanu majstori, i to su ostvarili uz pomoć banaka i zelenaša. Najkvalifikovaniji radnici bili su sindikalni funkcioneri prije Obznane, a čim je ona donesena, napustili su radnički pokret. Srednjokvalifikovani radnici, upućeni na odbranu golog života, postali su novi sindikalni funkcioneri i na njima je ležao sindikalni pokret.

Desničarska i centrumaška struja u radničkom pokretu

U ideološko rascjepkanom radničkom pokretu centrumaška i socijalistička struja oko lista »Zvono« u početku praktično ne saraduju do svog ujedinjenja (krajem 1921), ali pokazuju identične ideološke stavove u mnogim pitanjima. Svaka od ovih struja, neometana od policijskih vlasti u svojim akcijama, odmah poslije Obznane pokazuje tendenciju otvorenog samostalnog djelovanja uz nastojanje da privuče što više pristalica na svoju stranu putem skupština¹³⁰),

¹²⁶) Početkom juna 1921. napravljen je plan obilaska i oživljavanja rada u podružnicama SSTRS Bosne i Hercegovine: Sarajevo, Zenica, Travnik, Zavidovići, Doboš, Teslić, Tuzla, Derventa, Mostar, Konjic, Čapljina, Trebinje itd. (RAS VZSO Pov. br. 2486/1925, Izvršni odbor SSTRSJ — Bogoljubu Gligorijeviću, prepis br. 63/1921. od 15. juna 1921, »Proglas sindikalno organizovanim radnicima Bosne i Hercegovine«).

¹²⁷) Savez željezničara održao je u Sarajevu skupštinu, na kojoj je bilo 500 učesnika. Skupština je osudila centrumaša Bogdana Krekića. 23. juna 1921. održana je u Sarajevu skupština kožarsko-prerađivačkih radnika, na kojoj je propao pokušaj formiranja Saveza, jer je Stjepan Dušak omeo izglasavanje rezolucije o formiranju jedinstvenog Saveza (RAS ZV Prez. br. 6183 i 6217/1921; »Radnički sindikati«, br. 8, Beograd 1921, »Dokle, gospodo«).

¹²⁸) Razmimoilaženja i sukobi između KPJ i SRPJ u Bosni i Hercegovini zahvatili su široke razmjere i imali ozbiljne posljedice u 1921; obje strane štampale su novine, letke, proglase itd., optuživale osuđivale i psovale jedna drugu, što je nanosilo štete radničkom pokretu Bosne i Hercegovine i slabilo njegovu borbenu moć. Glavni radnički savez štampao je 21. juna 1921. letak kojim je osudio rad rukovodstva KPJ (RAS VZSO Pov. br. 2486/1925, Proglas sindikalno organizovanim radnicima Bosne i Hercegovine).

¹²⁹) »Položaj radničke klase«, 38.

¹³⁰) Mjesni odbor ove stranke nije mogao da se konstituiše na slabo posjećenoj skupštini 20. februara 1921. (RAS ZV Prez. br. 1929/1921); konstituirajuće skupštine su održane u Brezi, 25. februara 1921. (učestvovalo je 50 radnika), na njoj su izabrani povjerenici; u Sarajevu, istog dana (60 učesnika) (RAS ZV Prez. br. 1946/1921.) i Tesliću 3. aprila 1921. (RAS ZV Prez. br. 6006/1921).

Iako su one imale slab uticaj na radnike. Socijaldemokratska stranka sa listom »Zvono« je bila izrazito nacionalistička. Njeni su članovi bili uglavnom Srbi¹³¹⁾, većinom šumski radnici, sa nejasno izraženom politikom, i ona nije mogla da uhvati čvršći korijen među radnicima Bosne i Hercegovine. Usljed ideološke zaostalosti velikog dijela radnika i seljaka, kao i zavađenosti grupacija u radničkom pokretu, njihovo kolebljivo opredjeljivanje u vrijeme Obznane časa za jednu, čas za drugu stranu samo je štetilo radničkom pokretu, sa koristilo njihovim protivnicima — buržoaziji.

Centrumaška struja u radničkom pokretu počinje se konstituisati u samostalnu partiju desničarskog pravca radničkog pokreta izborom akcionog odbora 19. decembra 1920. i izdavanjem programa 20. februara 1921. Na Zemaljskoj konferenciji u Beogradu 27. i 28. marta 1921. osnovana je Socijalistička radnička partija Jugoslavije ujedinjenjem nekih socijalističkih grupa¹³²⁾. U Bosni i Hercegovini Socijalistička radnička partija je osnovana 10. aprila 1921. na konferenciji u Sarajevu, izborom Oblasne partijske uprave, mada je njena organizacija u Sarajevu započela rad 7. marta 1921. godine. Na političkom planu njena aktivnost se svela na održavanje nekoliko skupština¹³³⁾, na pokretanje »Glasa slobode«¹³⁴⁾, na izdavanje nekoliko letaka protiv komunista, na stvaranje brojčano slabih organizacija u Banjoj Luci¹³⁵⁾ i Sarajevu i na pomoć policiji u progonu komunista. To su bili »uspjesi« ove Partije u prvoj polovini 1921. Na sindikalnom planu rada Partija je ostvarila nešto znatnije rezultate zahvaljujući pomoći građanskih partija, koje su je svestrano favorizirale.

Donošenjem Obznane nije prekinut rad Opšteg radničkog saveza, jer ni on, kao ni Socijaldemokratska stranka sa listom »Zvono« nisu bili zabranjeni. Ova desničarska sindikalna organizacija rad-

¹³¹⁾ Na skupštini radnika, pristalica Socijaldemokratske stranke u Brezi i Sarajevu, prisustvovali su uglavnom Srbi i vrlo malo muslimana. Od 12 članova uprave ove organizacije u Brezi samo dvojica su bili muslimani, a svi ostali Srbi (RAS ZV Prez. br. 1946/1921).

¹³²⁾ »Narodna enciklopedija«, IV, Beograd 1929, 280; »Socijalist«, — »Socijalističke radničke novine«, br. 58-77) 1921; »Glas slobode«, br. 1. i 3/1921, 1. i 2. Iz ovog se vidi da su centrumaši mnogo ranije osnovali svoju Partiju a ne, kako to tvrdi Edib Hasanagić (u n. d. 180) u decembru 1921.

¹³³⁾ Glas slobode br. 3/1921, »Osnivanje partijskih organizacija i upisivanje članova«; Socijalist, br. 43 i 74/1921, »Partijska konferencija u Sarajevu« i »Obnavljanje socijalističkog pokreta u Bosni«;

Skupštine su održane u: Jajcu 15. maja 1921. sa zahtjevom predaje Radničkog doma i arhiva, a u Destilaciji drveta u Tesliću istog dana (bila je protestnog karaktera zbog namjere vlasti da otpusti neke radnike); u Podbrežju kod Zenice, 20. juna 1921. konstituirajuća skupština u prisustvu 60 do 70 radnika (RAS ZV Prez. br. 5172, 5477, 5872 i 4925/1921).

¹³⁴⁾ U Sarajevu su Sreten Jakšić, Kapor, Mojsije dr Zon, Franjo Raušer, Starčević, Dušan Glumac i dr. održali 7. maja 1921. inicijativni sastanak za ponovno izdavanje Glasa slobode (RAS ZV Prez. br. 6118 i 4717/1921), koji je počeo izlaziti 14. maja 1921.

¹³⁵⁾ Organizacija desničara radničkog pokreta u Banjoj Luci brojala je u julu 1921. godine 20 do 30 članova; istog mjeseca na izborima za sresku bolesničku blagajnu dobili su svega 3 glasa (»Slobodna reč«, br. 18/1922, MSP »Policaaj socijalisti sami o sebi«. 14-15).

nika, kao i sama stranka, imale su znatnija uporišta među pilan-
skim radnicima u Tesliću i Drvaru. Pomagana od Narodne radikalne
stranke, razvila je na široj osnovi rad organizovanjem oko 1.200
radnika Drvara¹³⁶). Od početka februara do 20. juna 1921, kada je
održan Kongres Opšteg radničkog saveza Bosne i Hercegovine, ORS
je preko javnih radničkih skupština razvijao svoj rad i dostigao
brojčano 21 organizaciju¹³⁷). Na nekim od tih skupština istupao je
otvoreno protiv djelovanja komunistâ u sindikatima izjavljivanjem
da se ORS bori za ekonomsku i političku slobodu radnika mirnim
putem a ne klasnom borbom. Ova organizacija je do juna 1921,
prema jednom podatku, zajedno sa Socijaldemokratskom strankom
brojala nekoliko hiljada partijskih i sindikalno organizovanih čla-
nova¹³⁸). Podnošenje kolektivnih ugovora pojedinim firmama, istic-
anje uslova rada i traženje povišice plata, organizovanje i izvođenje
štrajkova¹³⁹), su sindikalne akcije koje je ova organizacija vodila
u prvoj polovini 1921. godine.

U Tesliću se ova organizacija formira 1921. Zbog teškog eko-
nomskog položaja, a i stoga što nije bilo drugih sindikalnih orga-
nizacija, radnici su stupili u ORS (pa je on 1922. narastao na 500
članova). U Zenici je on, međutim, imao slobu uporište, a u ostalim
dijelovima BiH-a gotovo nikakvo¹⁴⁰).

Pod rukovodstvom Socijalističke radničke partije, uz veliku
podršku režima, Glavni radnički savez za Bosnu i Hercegovinu obno-
vio je svoj rad do maja 1921, a jula 1921. dobio je na upotrebu sindi-
kalne arhive i radničke domove u Sarajevu, Varešu, Zenici, Banjoj
Luci itd.¹⁴¹). Sve to nije razvilo opsežniji rad Glavnog radničkog
saveza, koji nije mogao da ostvari veće uporište kod radnika Bosne
i Hercegovine. U okviru Glavnog radničkog saveza omogućeno je
djelovanje radničke komore u Sarajevu¹⁴²).

---

¹³⁶) »Slobodna reč«, br. 12/1921, MSP »Jedna godina radničkog sindikalnog
pokreta«, 4—5; »Položaj radničke klase«, 43—44.

¹³⁷) »Zvono« br. 10, 14-15, 45/1921, 3, 1.

¹³⁸) »Zvono« br. 18, 51/1921, »Iz stranke i sindikata«, 3, 3-4; »Zvono« br.
15/1921, »Skupština naše stranke u Tesliću«, 3; »Zvono« br. 49/1921, »Rad
Oblasne skupštine«, 1-2.

¹³⁹) »Zvono« br. 18 i 34/1921, »Iz stranke i sindikata«, 3 i »Šumski radnici
u Drvaru«, 1; Neuspjeli štrajk izveli su radnici u Tesliću od polovine marta
do početka aprila 1921. zbog nepoštovanja ugovora od firme (»Zvono«, br. 23
i 29/1921, 1 i 2); radnici pekare Aleksić i dr. u Sarajevu izveli su štrajk zbog
nepridržavanja tarife od strane poslodavaca i prekovremenog rada učenika
(14 do 16 sati dnevno) (»Zvono«, br. 31 i 40/1921, 3).

¹⁴⁰) RAS ZV Prez. br. 3366/1921; »Položaj radničke klase« 44.

¹⁴¹) U to vrijeme djelovalo je 6 strukovnih organizacija (»Radnički sindi-
kalni pokret«, 45; »Položaj radničke klase« 44; »Slobodna reč«, br. 7/1921,
»Položaj radnika u Bosni«, 2.

¹⁴²) RAS ZV Prez. br. 6218/1921. Na sastanku Pokrajinskog odbora Glav-
nog radničkog saveza u Sarajevu krajem juna 1921, istaknut je slab rad
sindikalnih organizacija, koje su se nalazile pred rasformiranjem. »Politika«,
br. 4762/1921, »Otvorene radničke komore«, 3.

Borba komunističkih poslanika protiv centrumaša i Glavnog radničkog saveza

U periodu Obznane i najžešćeg progona radničkog pokreta, kada su »bijeje garde« svom žestinom napadale razbijene partijske, skojevske i sindikalne organizacije, mjesto zajedničkog sporazuma o udruživanju snaga ljevice, desnice i centra radničkog pokreta u borbi protiv klasnog neprijatelja — buržoazije, komunistički poslanici su samostalno do Aprilskog plenuma izabrali put borbe protiv centrumaša i Glavnog radničkog saveza. Oni su uspjeli da angažuju grupe komunista i nešto pristalica iz širih narodnih slojeva u borbi protiv disidenata u radničkom pokretu. U toj borbi obadvije strane su se proglašavale ortodoksnim marksistima, i pri tome ne birajući sredstva borbe, zaokupljeni ličnim strastima, nanosili su štetu radničkom pokretu. Zbog ovakve konstelacije snaga, radnici Bosne i Hercegovine, ideološki nedovoljno uzdignuti u opštoj političkoj konfuziji, politički su se opredjeljivali ili pristupali onoj strani koja im je stavljala u izgled bolje mogućnosti za održavanje golog života.

Najveća pažnja komunističkih poslanika odmah poslije Obznane bila je uperena protiv partijskih disidenata centrumaša, tako da je do početka februara 1921. samo u Sarajevu isključeno iz Komunističke partije 187 centrumaša¹⁴³). Sprečavanje centrumaša da stvore svoje sindikalne organizacije i time razbiju jedinstvo radničkog pokreta, angažovanjem ponekad i pristalica Socijaldemokratske stranke¹⁴⁴), zatim zahtjevi za povišicu radničkih plata¹⁴⁵), donosili su rezultate u radu komunističkih poslanika¹⁴⁶) Bosne i Hercegovine¹⁴⁷).

Aprilski plenum 1921. odredio je stav KPJ prema centrumašima kao »izdajnicima radničke klase kojima je Obznana išla na ruku jer su pod njom mogli da prosperiraju u svojim političkim kombinacijama, osuđujući ih kao sabotere sindikata, koji su stajali direktno ili indirektno u službi buržoazije, nalažući partijskim aktivistima

¹⁴³) »Socijalist«, br. 13 i 20/1921, »Partijski život« i »Klevetnička ofanziva«.

¹⁴⁴) Oko 50 sarajevskih komunista, koje je predvodio Đuro Đaković, razbili su zakazani zbor centrumaša 27. februara 1921, na kome je trebalo tražiti od vlasti dozvolu za otvaranje sindikata i radničkih domova (RAS ZV Prez. br. 2644/1921; Socijalist, br. 13 i 20, i 20, 36, 38 i 81/1921. »Partijski život«, »Klevetnička ofanziva«, »Još jedan prilog za razliku između reči i dela naših komunista«, »Komunisti i zvanaši pomažu reakciju«, »Zvono«, br. 17/1921, »Zaslužena kazna«).

¹⁴⁵) Na konferenciji duvanskih radnika Sarajeva polovinom aprila 1921, gdje su govorili Đuro Đaković i Franjo Raušer, tražena je povišica radničkih plata za 50%; na konferenciji građevinskih radnika Sarajeva 17. aprila 1921. članovi KP osujetili su namjenu članova SRPJ o prisvajanju sindikata (»Socijalističke radničke novine«, br. 81/1921, 3).

¹⁴⁶) Ljubiša Ristović u radu »Mitar Trifunović-Učo« (105) ističe da »Akciju raskrinkavanja centrumaša i oportunistu u Bosni i Hercegovini vodili su tada Đuro Đaković i Mitar Trifunović«. Iz iznesene arhivske građe jasno je da su to činili svi komunistički poslanici a ne samo njih dvojica.

¹⁴⁷) Organizacija KPJ Sarajeva organizovala je krajem maja i početkom juna 1921. rasturanje letaka u Kaknju protiv otvaranja sindikata pod uticajem centrumaša, zbog prevage uticaja desničara u radničkim redovima sreza Visoko (RAS ZV Prez. br. 5902/1921).

da ih svim sredstvima demaskiraju«. Plenum je prema Socijaldemokratskoj stranci zauzeo poseban stav, jer se ona orijentisala protiv Obznane¹⁴⁸⁾.

Komunistički poslanici su štampali letke i rasturali među komuniste i narod, u kojima je osuđivan rad Socijalističke radničke partije, njena saradnja sa buržoazijom, pokretanje »Glasa slobode«¹⁴⁹⁾ i namjera prisvajanja radničkih domova u Sarajevu i Zenici. Oni su uložili proteste Zemaljskoj vladi zbog konfiskacije imovine »Glas slobode« 30. decembra 1920. i dozvole rada Glavnog radničkog saveza.¹⁵⁰⁾

Stav komunističkih poslanika prema Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji i njenom sporazumu sa radikalskodemokratskim blokom

Sprovođenje stavova Aprilskog plenuma prema Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji iziskivalo je »odlučnu borbu protiv nje i širenje uticaja Komunističke partije među siromašnim muslimanskim narodom da se oslobodi feudalne ideologije razvijanjem klasne svijesti, borbu protiv otkupa begluka i reviziju parnica po agrarnom pitanju,¹⁵¹⁾ komunistički poslanici su se angažovanjem komunističkih i partijskih grupa borili protiv ove organizacije. Ustavna borba prve polovine 1921. ostavljala je vidan trag na ekonomsku i društveno-političku kretanja Bosne i Hercegovine i naelektrisavala atmosferu klasnih sukoba. Da bi se riješila ustavna kriza, ovo pitanje je završeno u korist zemljoposjednika, te je Vidovdanski ustav mogao biti donesen zahvaljujući sporazumu radikalsko-demokratske koalicije sa Jugoslovenskom muslimanskom organizacijom 28. juna 1921.¹⁵²⁾ Na sklapanje sporazuma Radikalsko-demokratske koalicije sa Jugoslovenskom muslimanskom organizacijom marta 1921. komunistički poslanici Đuro Đaković, Mitar Trifunović, Jakov Lastrić, Edhem Bulbulović i Danko Madunić reagovali su izdavanjem i rasturanjem letka »Radnom narodu Bosne i Hercegovine«, koji

¹⁴⁸⁾ AI Beograd, br. 15088 i 15089/1921.

¹⁴⁹⁾ »Socijalističke radničke novine«, br. 74 i 80/1921, »Objavljivanje socijalističkog pokreta u Bosni«, 3 i »Komunističke informacije«. Letak je rasturan aprila 1921. u Sarajevu.

»Glas slobode«, br. 1 i 2/1921, »Na dohvət«. Letak uperen protiv izlazenja »Glas slobode« štampali su Đuro Đaković, Kosta Novaković, Edhem Bulbulović i razdijelili ih maja i juna 1921. u Zenici, Zavidovićima, Kaknju, Fojnici itd. (RAS ZV Prez. br. 4992, 7958, 5902/1921, Glas slobode, br. 3/1921, »Čime se zanimaju komunistički poslanici«).

¹⁵⁰⁾ RAS ZV Prez. br. 7942, 9820/1921: AI Beograd, br. 15088/1921. Kosta Novaković i Mitar Trifunović uputili su 17 juna 1921. predstavku Zemaljskoj vladi u Sarajevu.

¹⁵¹⁾ AI Beograd, br. 15088/1921.

¹⁵²⁾ Sten. beleške, br. 55/1921, 8. Od 258 poslanika 223 su glasala za predlog ustava, a protiv socijalisti, Zemljoradnička stranka itd.

je osudio sporazum srpskih građanskih partija i Jugoslovenske muslimanske organizacije. Letak se završavao riječima: »Jedino rješenje agrarnog pitanja koje ide da udruži zemljoradnike sviju vjera jeste: predavanje zemlje u ruke onima koji je obrađuju bez ikakve odštete bivšim sopstvenicima. Tome programu ostala je vjerna Komunistička partija Jugoslavije... Pod njenu crvenu zastavu treba da se okupe svi siroti seljaci i oslobode se od feudalnog ropstva. Jedino pod njenom zastavom moći će se oni, udruženi sa radnicima iz varoši, osloboditi potpuno svakog političkog i ekonomskog klasnog ropstva kapitalističko-militarističkog režima i zasnovati svoju državu radničkih i seljačkih sovjeta«¹⁵³).

Mada je Aprilski plenum odredio stav prema seljačkim partijama — »indirektno podupiranje levog krila u tim partijama«, — komunistički poslanici, prema poznatim dokumentima, nisu u Bosni i Hercegovini iskoristili revolucionarna gibanja siromašnih seljačkih slojeva i pretvorili ih u revolucionarnu akciju. Obnovljene partijske organizacije, bez dovoljno razvijenih formi rada KP, sa uskim i začaurenim oblicima djelovanja, neznatnim angažovanjem komunističkih poslanika, koji ni sami, sem pojedinaca, nisu bili po svojoj ideološkoj izgrađenosti dorasli akciji da praktično primjenjuju nauku Marksa i Engelsa na bosansko-hercegovačkom političkom tlu — nisu postigle značajnije uspjehe u borbi protiv klasnog protivnika. Protesti siromašnih seljaka, organizovanih i rukovodjenih Zemljoradničkom strankom, izolovanih od organizovanih radnika i progresivnog javnog mnijenja u gradovima, bili su osuđeni na propast prije nego što su se mogli razviti u većim razmjerama zbog pogrešnih i nejasno određenih stavova Komunističke partije o nacionalnom i seljačkom pitanju¹⁵⁴).

Veliki teror vladajućih građanskih partija nad radničkom klasom, oportunistička politika partijskog rukovodstva sa Simom Markovićem na čelu, koje je vjerovalo u buržoasku zakonitost, nedovoljna ideološka izgrađenost, uticaj tradicija »Mlade Bosne«, borbena raspoloženje što je zahvatilo mlade članove Partije i Skoja pod uticajem revolucionarnih kretanja u Evropi — bile su okolnosti za pojavu terorističke organizacije »Crvene pravde«. Njeni organizatori su bili mlađi članovi Partije i Skoja, pretežno intelektualna omladina, a postupali su bez znanja partijskog rukovodstva¹⁵⁵). Razočaranost i dezorijentisanost mlađih članova Partije i Skoja u politiku partijskog rukovodstva poslije Obznane bila je osnova udaranju temelja ove organizacije februara 1921.¹⁵⁶) Osnovana u Zagrebu, brzo se proširila na Bijeljenu, Beograd i još neka mjesta Ju-

¹⁵³) AI Sarajevo, RP II, br. 535.

¹⁵⁴) J. B. Tito, n. d. 17.

¹⁵⁵) Opširnije, Rodoljub Čolaković: »Crvena pravda«, »Enciklopedija Jugoslavije«, sv. 2, Zagreb 1956, 501.

¹⁵⁶) Članovi prve organizacije bili su u Zagrebu Rodoljub Čolaković, Dimitrije Lopandić, Rudolf Hercigonja, Nikola Petrović, Janko Mišić, Zlatko Snajder, Marijan Stilić, Steva Ivanović i Alija Alijagić (RAS ZV Prez. br. 14120/1921.

goslavije¹⁵⁷), da prvi svoj revolt izrazi neuspjelim pokušajem atentata na tvorca Obznane Milorada Draškovića 4. maja 1921.¹⁵⁸) Misleći da će ubistvom jedne ličnosti ukinuti Obznanu, članovi organizacije su pokušali atentat na regenta 29. juna 1921. u Beogradu (Spasoje Stejić je bacio bombu sa sprata, koja je u vazduhu eksplodirala), a 21. jula 1921. ubili su u Delnicama Milorada Draškovića (Alija Alijagić¹⁵⁹). Atentatom na Milorada Draškovića »Crvena pravda« je prestala da djeluje kao organizacija, a njeni članovi su pohapšeni i osuđeni.

Ekonomski slabi srpski kapital, politički predstavljen u radikalno-demokratskom bloku, ugrožen od jačeg partnera, hrvatskog i slovenačkog kapitala, a sada zaplašen socijalnim kretanjima, kojima je rukovodila Komunistička partija i vodila ih ka socijalističkoj revoluciji, iskoristio je ozlojeđenost javnog mnijenja Kraljevine SHS i ove atentate da preko građanske štampe organizuje progone komunističkih radnika¹⁶⁰). Reakcionarni dio bosansko-hercegovačke građanske čaršije, koju su inspirisali radikalno-demokratski i muslimanski listovi, organizovala je jula 1921. progone komunističkih radnika, hapšenja¹⁶¹), izvođenje »patriotskih manifestacija«¹⁶²) i demolirala je socijalistički

¹⁵⁷) RAS ZV Prez. br. 14120/1921.

¹⁵⁸) Atentator je bio Nikola Petrović, student (Komunista, br. 4, Zagreb, juna 1921, »Socijalističke radničke novine« br. 89/1921, »Atentat na Draškovića«, 3).

¹⁵⁹) »Glas slobode«, br. 8/1921, »Atentat na regenta«, 3; »Socijalističke radničke novine«, br. 151/1921, »Ubistvo Milorada Draškovića«.

¹⁶⁰) Internationale Jugendkorrespondenz, Nr 35, Berlin 1921, A. W. »Aus dem wissen Jugoslawien«, S. 6-7; »Glas slobode«, br. 13/1921, »Protiv progona radnika«. Samo avgusta 1921, prema nepotpunim podacima, zatvoreno je oko 30.000 radnika-ca, seljaka, studenata itd., a velika hapšenja su izvršena u Bosni i Hercegovini, Vojvodini, Hrvatskoj i Makedoniji.

¹⁶¹) Policija je uhapsila u Sarajevu 10 članova partijske organizacije; u Dobrljini su 4 radnika predata sudu, u Travniku takođe, grupa partijskih aktivista, optuženih za saradnju sa Durom Đakovićem u prvoj polovini 1921, a u Bijeljini 11 lica (RAS ZV Prez. br. 7590, 9950, 7958/1921, VŽSO Pov. br. 2486/1925, Izvještaj Hanusa od 7. jula 1921; »Politika«, br. 4768, 4772/1921, »Hapšenja u Sarajevu«, 2 i »Hapšenja u Bijeljini«, 2; »Štampa«, br. 8/1921, »Iz Bosne i Hercegovine, Travnika«, 4).

¹⁶²) Poslije atentata građanska štampa je otpočela veliku kampanju protiv Komunističke partije okrivljujući je otvoreno da je pripremala atentate; u zemlji su inscenirane »patriotske« manifestacije nacionalistički orijentisanih stremljenja. Najveći napad je bio uperen na komunističke poslanike Vladimira Čopića, Filipa Filipovića i dr.

Gotovo u svim većim mjestima Bosne i Hercegovine izvedene su »patriotske manifestacije« građana, u kojima je tražena zaštita od atentata i od progona komunističkih radnika; »Domovina« nezavisni muslimanski list (br. 75/1921, »Domaćevijesti« — otvoreno je pisala: »Komunisti su pošli u borbu protiv države bombama i puškama; istim oružjem mi tražimo da se protiv njih vojuje; Jugoslovenski list (br. 179/1921, »Manifestacije Sarajlija protiv komunističkih radnika« Hrvatska sloga (br. 156/1921, 2) i Srpska riječ (br. 147/1921, »Sarajevo protiv komunističkih radnika«) otvoreno su tražili osnivanje nacionalističkih organizacija »narodnih gardi« za borbu protiv komunističkih radnika (»Politika«, br. 4733-4754, 4758, 4759/1921 »Sarajevo protiv komunističkih radnika«, »Sarajevski željezničari protiv komunističkih radnika«; RAS ZV Prez. br. 7398, 7409, 7414, 7416, 7443, 7491, 7498, 7566, 7645, 7658, 7349 i 6790/1921).

Radnički dom u Sarajevu¹⁶³). Komunistička partija je optuživana kao organizator i krivac za atentate.

Zakon o zaštiti države; poništenje mandata komunističkih poslanika i prekid njihovog rada

U takvoj situaciji vladajuće građanske partije, na osnovu prisilnog iskaza uhapšenih atentatora¹⁶⁴) na sudu i policijskih optužbi protiv Komunističke partije i njenih poslanika (Filipa Filipovića, Vladimira Čopića, i drugih) za organizaciju i saučesništvo u atentatima, sproveli su na brzu ruku u Skupštini izglasavanje Zakona o zaštiti države, koji je stupio na snagu 2. avgusta 1921. Zakonom su poništeni mandati komunističkih poslanika, a odmah po završetku sjednice, po izlasku iz skupštinske zgrade, uhapšeno je 9 komunističkih poslanika, članova Izvršnog odbora Komunističke partije¹⁶⁵).

U Bosni i Hercegovini hapšenjem Đure Đakovića 27. jula 1921.¹⁶⁶) (po povratku iz Moskve, gdje je učestvovao na III kongresu Komunističke internacionale¹⁶⁷) (i Jakova Lastrića 9. avgusta 1921, te vraćanjem poslaničkih mandata i istupanjem iz Komunističke partije Edhema Bulbulovića 21. jula 1921. i Danka Madunića 29. jula 1921.¹⁶⁸), zamrla je i sva partijsko-politička aktivnost komunista u

---

¹⁶³) Učesnici »patriotskih« manifestacija u Sarajevu provalili su krajem jula 1921. u Socijalistički radnički dom, a crvenu zastavu spalili pred zgradom Zemaljske vlade (»Socijalističke radničke novine«, br. 157/1921, »Opet demoliranje Socijalističkog radničkog doma u Sarajevu«; »Spomenica«, 27).

¹⁶⁴) To se najbolje vidi iz izjave Spasoja Stejića na procesu: »Kod saslušanja na policiji sami su pitali, odgovarali i tukli me. Da teretim Filipovića, Kovačevića i Čopića, to su nasilno od mene tražili. Da si olakšam muka rekao sam da sam se upoznao sa Čopićem u Radničkom domu januara 1921, međutim, Dom je tada već bio zatvoren« (»Borba«, br. 1/1922, 5).

¹⁶⁵) »Glas slobode«, br. 9/1921, »Povodom atentata«, 1; »Jugoslavenski list«, br. 158/1921, »Dopis ministra pravde o atentatu«; »Socijalističke radničke novine«, br. 161/1921. »Zakon o zaštiti države«; »Politika«, br. 4768/1921, »Hapšenje izvršnog odbora«, 1.

¹⁶⁶) Nakon gotovo godinu dana istražnog zatvora održan je sudski proces Đuri Đakoviću u Sarajevu od 5. do 8. jula 1922, na kome je osuđen na 10 mjeseci zatvora s uračunavanjem 9 mjeseci istražnog zatvora (AI Sarajevo, S. 43; Radničko jedinstvo, br. 22, 24 i 52/1922, »Sa procesa Đure Đakovića«, »Slobodna reč«, br. 7/1921, »Istražni sudija optužuje«; »Štampa«, br. 5, Zagreb 1921, »Simptomatični dokumenti«, 3; »Glas slobode«, br. 27-28/1922; »Večernja pošta«, br. 300-304/1922. Sarajevo).

¹⁶⁷) Kongres je održan od 22. juna do 12. jula 1921. na kome je učestvovala delegacija Komunističke partije Jugoslavije od 12 delegata i 2 delegata Skoja (Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale, Berlin 1921, Seite 1069; »Komunist«, br. 4, Zagreb juna 1921, »Iz komunističke internacionale«, 5).

¹⁶⁸) »Politika«, br. 4775/1921, »Hapšenje Lastrića«, 1; »Socijalističke radničke novine« br. 156/1921, »Opet revolucionarni parlamentarac«, 2; »Glas slobode«, br. 13/1921, »Izjava komunističkog poslanika Danka Madunića«; »Hrvatska sloga«, br. 165/1921, »Dve izjave«.

Bosni i Hercegovini. Partijske, skojevske i sindikalne organizacije su prestale da djeluju do kraja 1921, kada započinje rad na njihovom obnavljanju¹⁶⁹).

RADNIČKI POKRET POSLIJE ATENTATA

Situacija u kojoj su se našle organizacije Komunističke partije, Skoja i sindikata poslije atentata, bila je vrlo teška, jer zbog Zakona o zaštiti države ove organizacije, zabranjene i razbijene, nisu se mogle brzo obnoviti. Atentati su samo otežali ionako teško stanje Partije i radničke klase i poslužili su kao povod režimu za još žešće progone radničkog pokreta. Radikalsko-demokratska vlada poslije julskog atentata 1921, bacila je svu krivicu na Komunističku partiju, optužujući je da je ona organizovala u zemlji mrežu terorističkih organizacija. Uzaludna je bila izjava Triše Kaclerovića¹⁷⁰, data u ime komunističkog poslaničkog kluba na sjednici Konstituante 1. jula 1921, da »... Komunistička partija sa atentatorom Stejićem nema nikakve zajednice. Atentat nije djelo Komunističke partije...«¹⁷¹), jer je radikalsko-demokratska većina proturila kroz Konstituantu Zakon o zaštiti države. Isljedna vlast je optužila prvostepenom sudu preko 66 lica kao saučesnike u atentatima, od kojih su Alija Alijagić¹⁷²) i Spasoje Stejić¹⁷³) osuđeni na smrt, a ostali na vremenske kazne na zagrebačkom (6—26. oktobra 1921) i beogradskom procesu početkom 1922. godine¹⁷⁴).

¹⁶⁹) AI Beograd, Kominternu omet 18, dok. 13, str. 3.

¹⁷⁰) Triša Kaclerović je od 4. aprila do 2. avgusta 1921. bio umjesto Sime Markovića predsjednik Komunističkog poslaničkog kluba u Skupštini (Socijalističke radničke novine, br. 159/1921, 3) pošto je rukovođenje radom Komunističkog poslaničkog kluba od strane sekretara Partije, zamijenjeno izborom predsjednika kluba (Triša Kaclerović, n. d. 69).

¹⁷¹) Stenografske beleške, br. 60/1921, 2.

¹⁷²) »Slobodna reč«, br. 20/1921, 11; Internationale Jugendkorrespondenz, Nr. 39, Berlin 1921, Seite 4-5; »Stampa«, br. 4, Zagreb 1921, »Jedna smrtna kazna«; AI Sarajevo, S:1, prepisi.

¹⁷³) Sudski proces Spasoju Stejiću i drugima održan je u Beogradu od 21. januara do 23. februara 1922, na kome je osuđen na smrt (»Glas slobode«, br. 8/1921, 2), a zatim mu je smrtna kazna zamijenjena robijom; u poznatoj akciji oslobođenja komunista avgusta 1941, koju je organizovala Komunistička partija, spasen je; poslije oporavka učestvovao je u narodnooslobodilačkom ratu, a 1943. poginuo je u borbama na Sutjesci (»Mala enciklopedija Prosvjete«, 2, Beograd 1959, 623).

¹⁷⁴) Lajoš Čaki, saučesnik u atentatu, osuđen je na 20. godina robije, a Vladimir Čopić, Života Milojković, Miloš Trebinjac, Nikola Kovačević, Đuro Salaj, Filip Filipović, Lazar Stefanović i još petorica osuđeni su na 2, a jedan od njih na 4 godine robije (»Glas slobode«, br. 8/1921, »Osuda u beogradskom procesu protiv komunista«, 2; Inprekor, Nr. 24, Berlin 1921, S. 215; AI Sarajevo, S:1, prepisi.

Iz izjave Spasoja Stejića na suđenju vidi se da Komunistička partija Jugoslavije nije imala nikakve veze sa atentatima. »Atentat je moja lična stvar. Bacio sam bombu ne protiv regenta nego kao protest protiv onih koji bi trebali da štite zakon, a oni ga gaze, protiv korupcije batinanja i progona fizičkih radnika, seljaka i vojnika i intelektualnih radnika. Bomba je bila uperena na taj rđavi režim a ne na regenta«¹⁷⁵). Zbog toga je sud optužene komuniste, među njima i komunističke poslanike, tj. IO KPJ oslobodio svake krivice saučestvovanja u atentatu, ili u komplotu.

ZAKLJUČAK

Komunistička partija Jugoslavije u Bosni i Hercegovini, koja je u ekonomskom i političkom pogledu bila jedna od najzaostalijih pokrajina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, gdje su vjerske nacionalne suprotnosti bile snažno izražene i na čijem su se tlu sukobljavali interesi velikog broja političkih partija, nije mogla ni prije ni poslije Obznane da uhvati čvršći korijen i da razvije snažniju aktivnost, kao u ostalim pokrajinama Kraljevine. Donošenjem Obznane Komunistička partija prelazi na ilegalne forme rada i u sedmomjesečnom razdoblju prve polovine 1921, pod rukovodstvom komunističkih poslanika, izgrađen je u nekim gradskim centrima Bosne i Hercegovine ilegalni aparat partijskih i skojevskih organizacija, čiji su članovi uglavnom bili zanatski radnici i srednjoškolska omladina. Ove organizacije, bez industrijskih radnika, zbog začeurenih i nerazvijenih oblika rada (ograničavale su svoje djelovanje na uže gradske centre), nisu mogle da razviju širu aktivnost organizovanjem naroda u borbi protiv Obznane i partijsko-sindikalnih disidenata. Ali, one su predstavljale fundament za početak razvijanja ilegalnih formi rada i djelovanja partijskih, sindikalnih i skojevskih aktivista. To su bile prve osnove i prve forme ilegalnog partijskog i skojevskog rada koji se razvijao do 1941. i postigao značajne rezultate u istoriji radničkog pokreta između dva rata.

Poslije atentata lijevom pravcu radničkog pokreta je zabranjeno djelovanje i on je zapao u krizu od koje se nije mogao brzo oporaviti jer je njegovo organizovano djelovanje započelo tek krajem 1921. godine. Posljedice ovih udara osjećale su se dugo vremena, a posebno rascjep u radničkom pokretu, koji se intenzivno razvijao u vrijeme Obznane i Zakona o zaštiti države, što je ostavilo poseban trag u njegovom razvitku. Međutim, rascjep je bio neminovan i imao je pozitivnih posljedica, jer je iz rukovodstva ispao malogra-

---

¹⁷⁵) »Borba«, br. 1, Zagreb 1922, »Vidovdanski atentat pred sudom«, 5; »Borba«, br. 3, Zagreb 1922, »Moralni slom vladinog političkog kriminala«, 1.

đansko-činovnički sloj u radničkom pokretu, koji nije bio za oružanu proletersku revoluciju, a izbili su na rukovodeću površinu klasno-proleterski aktivisti.

THE LABOUR MOVEMENT OF BOSNIA AND HERCEGOVINA IN THE FIRST HALF OF 1921 YEAR

On December 29/30 1920 a proclamation called the »Obznana« was issued. Immediately after the proclamation the ruling middle-class political parties, helped by the police and supported by the reactionary elements gathered round the so-called »National Guards«, practiced the oppression on the working-class movement which was growing stronger and stronger.

After the proclamation of the »Obznana« the employers rejected the workers' legislature, and prolonged the eight hour working day introducing the work by the piece. The country saw the crisis, as the agrarian problem had not been solved consequently. It caused the permanent class struggle between the landowners and the poor peasants. Meanwhile, the Communist Party did not make good use of it. Owing to the undeveloped forms of work in the country the Party did not accept the struggle and in that way it missed to turn it into the struggle against the regime itself.

Each of the civil political parties had their clearly fixed economic and political pretensions in Bosnia and Hercegovina and each of them tried to develop the activities which would enable them to reach their goals. The most violent point of support in Bosna and Hercegovina had the National Radical Party which tried to oppose the conceptions of the Croat Peasant Party and secure the success to the Grand-Serbian hegemonic policy. The Agricultural Labour Party had a great number of supporters among the poor peasants who, in return, expected to be paid back on the occasion of the agrarian reform. The Croat Peasant Party had its followers among the Croatian peasant population who helped it in the struggle against the radical-democratic block, and in the creation of the Independent Croatian Republic. The Yugoslav Moslem Organization's policy was to secure the Moslem aristocracy the leading positions in the administration, and to help the creation of the administrative autonomy of Bosna and Hercegovina.

After the issue of the »Obznana« the Communist Party of Yugoslavia was forced to withdraw the underground and to adopt the new forms of work. In some of the larger towns of Bosna and Hercegovina, under the leadership of the Communist Party deputies in the first half of 1921, there was built an illegal apparatus consisting of the Party organizations and the young Communist Party organizations their members being handicraft workers and the secondary school pupils. These organizations, being without industrial workers and having no experience with different forms of work, limited their activity on the

narrow areas of the cities, and for that reason they were not able to develop broader activity among the people for the fight against the «Obznana» and the Party and Trade Union dissidents. But they provided the foundation of the first illegal forms of work, and were the sign-posts for the Party, Trade-Union and young Communist workers showing them how they should work. The passing of the law for the protection of the State ended the period of the Communist Party's legal work.

